

SÁMEDIGGI

Gievrras giellamodeallat

Annika Pasanen

Ánne-Marge Päiviö

Berit Anne Bals Baal

Inga Lill Sigga Mikkelsen

SáMOS - Gievrras giellamodeallat

Sisdoallu

GievrRAS giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat		3
1	Láidehus	3
2	GievrRAS ja geahnohis giellamodeallaid duogáš	5
3	GievrRAS ja geahnohis giellamodeallat - maid dat mearkašit?	6
4	Giellamodeallat Sámis	8
	4.1 Geahnohis modealla, mii lea anus Sámis	9
	4.2 Goaikkanasmodealla	10
	4.3 GievrRAS giellamodeallat, mat heivejit oahpahussii Sámis	11
	4.4 Nannenmodealla	11
	4.5 Oamastanmodealla	11
GievrRAS giellamodeallat II: fágalaš árvvoštallamat ja ávžžuhusat		13
1	Láidehus	13
2	Duogáš: sámemánáid gielladilit ja dárbbut	13
3	GievrRAS giellamodeallaid organisatoralaš bealit	17
	3.1 Eaiggátrolla: giellafálaldaga lágideaddji ollislaš ovddasvástádus	17
	3.2 lešguđet doaibmavugiid namahusat	19
	3.3 Giellamodeallaid vejolaš gievrudahttinuogit	21
4	Diđolaš giellageavadat gievrRAS giellamodeallaid geađgejuolgin	22
	4.1 Ovttagielat, sámegielat birrasa huksen	23
	4.2 Giellabirrasa stivren	24
	4.3 Árvvoštallan	27
5	GievrRAS giellamodeallaid ollašuhttin sámi mánáidgárddiin ja skuvllain: vejolaš bargovuogit	28
	5.1 Mánáid sirren gielladili mielde	28
	5.2 Gielladiđolaš barggu álggaheapmi giellafálaldagain	30
6	GievrRAS giellamodeallaid bargujoavkku barggu čoahkkáigeassu	38

GievrRAS giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat

1 Láidehus

Otná mánát leat boahhteáiggi giellaguoddit gos fal máilmmis de ležžet bajásšaddan. Nu leat maid otná sámemánát boahhteáiggi sámegielat giellaguoddit. Sii dat galget bajásgeassit boahttevaš sámi buolvva ja bargat omd. oahpaheaddjin, mánáidgárdebargin ja giellabargin. Jus mánát galget nagodit bargat dán deatlaš barggu boahhteáiggi, de sii fertejit sámástit otné. Sámi giellafálaldagaid boadus mánáidgárddiin¹ ja skuvllain ferte danin leat produktiivvalaččat sámegielat máná. Dakkár ulbmilat eaktudit gievrRAS giellamodeallaid.

Sámediggi lea **Sámi mánát odđa searvelanjain (SÁMOS)** proševtta oktavuodas njukčamánu 2021 nammadan bargojoavkku mii galgá guorahallat sámiide heivvolaš, oktasaš gievrRAS giellamodeallaid. Bargojoavkku barggu bohtosat galget adnojuvvot viidáset dan barggu, man bokte hábmejuvvo nanu struktuvra mánáid ja nuoraid sámegielalaš bajásgeassimii ja oahpahussii, ja mas implementerejuvvojit mánáidgárddiid ja skuvllaid stivrendokumeanttat². Dát čálus lea vuosttaš oassi barggu. Dás ulbmilin lea čilget ja defineret iešguđet giellamodeallaid. Bargojoavku lea hábmen maiddái dokumeantta “GievrRAS giellamodeallat II: fágalaš árvvoštallamat ja ávžžuhusat”, mas mii dárkileappot árvvoštallat giellamodeallaid praktihkalaš beliid.

Bargojoavkkus leat mielde sámi sosiolingvistihka professor **Annika Pasanen**, bajit inšenevra ja gielladutki **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuosttašlektor **Berit Anne Bals Baal** ja sámi mánáidgárdeoahpaheaddji ja SÁMOS prošekt bargi **Ánne-Márge Päiviö**. Bargojoavkku mandáhtta/bargogohččun lea Sámedikki mearrádušas govvejuvvon ná:

¹ Dán dokumeanttas atnit tearpma “mánáidgárddi” vaikko dát ii geavahuvvo olles Sámis. Tearpmain oaivvildit sihke *ovdaskuvlla* Ruoŧas ja *beaiveruoktu* Suomas. Mánáidgárdi-tearbma lea maiddái kritiserejuvvon, erenomážit sámi konteavsttas. Mii leat goittotge dain dokumeanttain geavahan dan, go ii leat doaisttáži buoret, oktasaš tearbma váldon atnui.

² Norggas, Suomas ja Ruoŧas leat mánáidgárddiin ja skuvllain ieš guhtege lágáš stivrendokumeanttat, Norggas leat rámmaplánat mat stivrejit mánáidgárdefálaldaga ja oahppoplánat skuvllain, Ruoŧas oahppoplánat sihke skuvllas ja ovdaskuvllain ja Suomas oahppoplánat skuvllain ja mánáidgárddiin árrabajásgeassinplána vuodustusat.

Sámediggi áigu bargat dan nammii ahte giellabargu mánáidgárddiin ja skuvllain ovdánahttojuvvo. Mánát ja nuorat galget beassat oahppat sámegeiela mánáidgárddis ja vuodđoahpahas, ja vásihit ahte lea kontinuehta giellaoahpahas go sirdet mánáidgárddis skuvllii ja go sirdet smávvaskuvladásis gaskadássái jnv.

Sámediggi áigu álggahit dán barggu dainna ahte gávdnat oktasaš definišuvnna das mii gievras giellaoahpahasmodealla galgá leat mánáidgárddis ja vuodđoahpahas. Definišuvdna galgá adnot vuodđun Sámedikki viidáset bargui váikkuhit ja ovdánahttit sámi giellaoahpahas mánáide ja nuoraide.

Gievras/nana ja geahnohis giellamodeallaid/ giellaoahpahasmodeallaid jurddašeampi lea ovdánahttojuvvon dál vuosttamuzžan skuvllii. Sámediggi oaidná dárbbu definišuvdnii mii váldá vuhtii ja addá vuodđu bargat giellaovdánahttimiin mánáidgárddi rájes gitta joatkkaskuvlla dássái, vai sihkkarastit kontinuehta giellaoahpahas.

Dán dokumeanttas doaba *sámeoahpahas* čujuha buot oahpahussii - lehkos dalle sámegeiela oahpahas dahje eará fágaid oahpahas - mas oahpahasgiellan lea sámegeiela. *Produktiivvalaš gielladáidduin* mii oaivvildit dan, ahte olmmoš nagoda hupmat giela njuovžilit, sámegeielat skuvlaoahpahas konteavsttas maiddá čállit giela bures. *Reseptiivvalaš gielladáidu* fas čujuha dasa, ahte olmmoš ádde giela, muhto ii ieš huma dan dahje hupmá hui unnán.

Bargojoavkku vuolggasadjin lea leamaš dat, ahte guorahallan galgá heivet Norgga, Ruoŧa ja Suoma bajásgeassin- ja oahpahasvuogádagaide, ja ahte barggu bohtosiiguin sáhtttá ávkástallat buot dain riikkain. Ruošša bealde sámegeielaid sajádat servodagas ja oahpahas lea hui čielgasit heajut go eará riikkain, ja dálá dilis dákkár giellamodeallaid ii leat realisttalaš implementeret Ruošša bealde. Bargojoavku háliida goittotge deattuhit dan, ahte Ruošša beali sámemánáin galggašedje leat seammalágán rievttit iežaset gillii ja kultuvrii go eará riikkain, ja ahte olles sámeservodat galgá dihtomielalaččat bargat daid ollašuvvama ovdan.

Dárbu gievras giellamodeallaid guorahallamii lea šaddan sámeservodagas dan dihte go dálá sámeoahpahas bokte mánát eai oahpa sámegeiela doarvá bures. Manne lea nu, go servodagas lea čielga hállu ovdánahttit sámegeiela, dasa lea politihkalaš ja lágalaš vuodđu, gávdnojit čeahpes oahpaheadjit ja motiverejuvvon váhnemat? Váilevaš gielalaš bohtosiid sivvan lea dávjá dat ahte geavahuvvojit geahnohis giellamodeallat, iige servodagas leat diehtu geahnohis ja gievras giellamodeallaid erohusaid birra. Lea guovddážis áddet ahte dihtolágan oahpahasmodeallaiguin lea vejolaš ollet dihtolágan ulbmiliidda. Eanaš máilmmi giellanannen ja -ealáskahttinbargguin geavahuvvojit menddo láivves modeallat dan ektui, masa lea viggamuš ollet.

2 GievrRAS ja geahnohis giellamodeallaid duogáš

Bargojoavkku barggu vuodđun lea leamaš professor emeritus **Jon Todal** čálus ”Notat om sterke og svake tospråklege opplæringsmodellar”, man son lea čállán SáMOS-prošeavtta geavahussii. Čállošis Todal ovdanbuktá movt gievrRAS giellamodeallaid sáhtá geavahit sámi konteavsttas sámemánáid hárrái. Vuodđun lea dat ahte oahpaheapmi minoritehtagillii gáibida eará oahpahanvugiid go majoritehtagielat oahpaheapmi. GievrRAS giellamodeallat dárbbášuvvojat das beroškeahtá leago mánás minoritehtagiella vuosttas vai nubbi giellan.

Teapmat *gievrRAS giellamodealla* ja *geahnohis giellamodealla* leat jorgaluvvon sámegillii **Colin Baker** (1993) girjjis ”Foundations of Bilingual Education and Bilingualism”. Baker lea systematiseren modeallaid, maid bokte guovttegielat oahpaheapmi lea organiserejuvvon minoritehtagielaid ektui máilmmis. Son oaivvilda ahte skuvlejupmi, mas leat geavahanláhkái guokte giela ja mas minoritehtagiella lea okta dain gielain, lea *guovttegielat oahpaheapmi* (eng. *bilingual education*). Guovttegielat oahpahusa modeallaid son lea juohkán guovtti jovkui: gievrRAS (eng. *strong*) ja geahnohis (eng. *weak*) modeallat. Geahnohis giellamodeallaid bokte šaddet mánát hui háreve minoritehtagielagat, muhto gievrRAS giellamodealla bokte mánás lea buorre vejolašvuohta šaddat minoritehtagielagin. Modeallaid meroštallamis Baker geavaha njealje kriteras: (1) oahppi kategoriija, (2) giella luohkkálanjas, (3) servodatmihttu, (4) gielalaš boadus.

1. *Oahppi kategoriija*. Leago oahppis majoritehta- vai minoritehtagiella vuosttašgiellan? Dat ferte leat dihtosis guovttegielat oahpaheami plánedettiin. Dán oktavuodas lea sáhka gielalaš majoritehta ja minoritehta birra, ii fal etnisitehta birra. Etnalaš minoritehttii gullevaš oahppis sáhtá leat majoritehtagiella áidna aktiiva giellan, ja dalle Bakera juogu mielde dat oahppi gullá gielalaš majoritehttii.

2. *Giella luohkkálanjas*. Dat lea giellamodealla dáfus hui deatalaš kriteras. Geavahuvvogo majoritehtagiella vai minoritehtagiella gulahallamis ja oahpaheamis luohkkálanjas? Oahpahanmodealla, mas minoritehtagielat oahppi oahpahuvo majoritehtagillii, sáhtá Bakera jelgii gohčoduvvot *giellaheavaheapmin* (eng. *submersion*). Dan oahpahanmodeallas leat hui negatiivvalaš váikkuhusat: oahppi ii beasa ovddidit iežas vuosttašgiela ja vearrámus dáhpáhusas gártá luohpat das ollásit. Áibbas eará dilli lea dalle, go majoritehtagielat oahppi oahpahuvo minoritehtagillii. Dan modealla sáhtá gohčodit *giellalávgunin* (eng. *language immersion*) Giellalávgunmodealla ulbmil lea dat, ahte majoritehtagielat oahppi galgá šaddat produktiivvalaččat guovttegielagin, nappo máhttit iežas vuosttašgiela lassin nuppi giela.

3. *Servodatmihttu.* Manin galget oahppit oahpahuvvot minoritehtagillii? Mii lea servodaga ulbmil dainna? Mánngga servodagas doaladumit iešguđet gielaide dáiddu ja geavaheami ektui leat rievdan mañimuš moaddelot jagis. Das go ovdal “okta giella - okta álbmot” -ideologijja lei dábálaš politihkalaš ulbmil, dálá áigge ain dábáluđ ulbmilat leat pluralisma, guovttegielatvuohta, mánnggagielatvuohta, mánnggakultuvrralaš servodat ja iešguđet giellajoavkkuid ovtaveardásašvuohta.

4. *Gielalaš boadus.* Mii lea giellaoahpahusa duohta boadus? Šaddet go mánát duođaid guovttegielagin vai leago oahpahusa boadus dušše ráddjejuvvon guovttegielatvuohta? Galget go máhttit hupmat ja čállit goappaš gielaide? Vai leago doarvá, ahte mánát áddejit giela? Dávjá lea guovttegielatvuohta biddjon ulbmilin minoritehtagiela oahpaheamis dahje minoritehtagielat oahpaheamis, muhto guovttegielatvuohta lea tearbman hui viiddis ja sáhttá sisttisdoallat hui iešguđetlágán gielladáiddu dásiid. Gielalaš mihtu lea dárbu meroštallat dárkileappot.

Todal lea čállosisttis ovdánahttan Bakera modeallaid ja heivehan daid Sápmai. Son lea lasihan Bakera modellii golbma kriterá, mat leat čuovvovaččat:

- A. *Bistu:* Todal lokte ovdan man dehálaš lea sihkarastit giellafálaldagaide jotkkolašvuođa. Ollu mánát Sámis ožžot gievrras sámegielat mánáidgárdefálaldaga mii nanne sin sámegiela dáiddu, muhto skuvllas fálaldat ii leat šat seammá gievra. Lea hui dehálaš ahte skuvla joatká máná giela nannema ja ovdánahttima dan láhkái, ahte fállá sámegielat oahpahusa gievrras modeallaid bokte. Dan dihte Todal árvala lasihit Bakera modellii gurgadasa, mas meroštallojuvvo giellafálaldaga bistu. Jus máná oazžu sámegielat mánáidgárdefálaldaga, muhto skuvllas oazžu sámegiela dušše fágan, de ii leat sihkar ahte son šaddá produktiivvaččat sámegielagin. Danne buot doaimmat fertejit lágiduvvot gievrras modeallaid bokte sihke mánáidgárddis ja čađa skuvlaoahpahusa.
- B. *Čielga giellapolitihkalaš ulbmil:* Todal oaivvilda, ahte servodatulbmilin pluralisma (girjáivuohta ja ovttáarvosašvuohta) ja guovttegielatvuohta eai leat doarvá. Čielga ulbmilin galgá leat nannet sámegiela ja lasihit sámegielaigiid loqu. Gielalaš mihttu ges berre leat sámegiella.
- C. *Čielga ovddasvástádus:* Dasa lassin lea dehálaš čielggasmahttit geas lea ovddasvástádus sámi giellafálaldagain mánáidgárddiin ja skuvllain. Dávjá geavvá nu ahte váhnemat dat guđdet ovddasvástádusa sihke fálaldagaid álgaheamis ja oahpaheddjiid gávdnamis. Todal rávve ahte suohkanat berrejit čielggasmahttit gosa dat ovddasvástádus gullá suohkana siskkobealde. Dasa lassin berre suohkaniid olggobealde leat muhtun geas lea ovddasvástádus bearráigeahččat ahte sámi mihtut ollašuvvet, ja berre gávdnot instánsa gosa váhnemat sáhttet váidit jus giellafálaldat mánáidgárddiin ii doaimma.

3 Gievrras ja geahnohis giellamodeallat - maid dat mearkašit?

Bargojoavkku vuođđojurdda ja olles guorahallama vuolggasadji lea leamaš dat, ahte sámegiela produktiivvaš dáidu galgá leat čielga mihttu sihke mánáidgárddis ja skuvllas. Mii leat suokkardallan Baker ja Todal meroštallamiid vuođuđ, movt buoremusat sirdit ja oahpahit sámegiela ja nannet mánáid sámegiela dáiddu.

Nugo ovddabealde oidno, sihke Baker ja Todal lokteba guovttegielatvuohta-
doahpaga ja guovttegielatvuođa deattuheami problemáhtalažžan unnitlogugiela
konteavsttas. Go sámi mánát galget šaddat guovttegielagat, de lea sámeigiella dat
rašes giella, go fas riikagiella lea diehttelas. Jus sámi mánát galget šaddat
guovttegielagin, de ferte sámeigiella leat guovddázis ja deattuhuvvot. Sámi mánáid
guovttegielatvuohta danin čatnasa dasa man bures mánáidgárde- ja
skuvlavuogádagat lihkestuvvet sámeigielain. Dán ášši bargujoavku guorahallá
čiekŋaleappot nuppi dokumeanttas.

Bargujoavku oaidná ahte gievrras giellamodeallaid meroštallamis leat guokte beali;
organisatoralaš bealli ja *diđolaš giellageavadagat*. Organisatoralaš gažaldagaide
gullet omd. dat, gallii vahkus doaimmat lágiduvvojit; leatgo sámeigielat doaimmat
sierra sámejoavkkus vai stuorit joavkku siste; lágiduvvojitgo deaivvadeamit
gáiddusoahpahusa lassin. Giellageavadagaide gullet omd. diđolaš bargu

dainna ulbmiliin ahte mánát galget šaddat produktiiva sámeigielagin, ahte
hábmeyuvvo sámeigielat ovttagielat biras gos rávisolbmot stivrejit mánáid
giellageavaheami, vai sihkkarastet mánáid produktiivvalaš gielladáiddu, ja ahte dát
bargu árvvoštallojuvvo. Goappaš beliid ferte váldit vuhtii go árvvoštallá doaibmágo
dihto fálaldat gievrras giellaoahpahusmodealla mielde. Fálaldat nappo ii sáhte
daddjot gievrras giellamodeallan jus dušše organisatoralaš bealit leat sajis, muhto
váilot diđolaš geavadat, omd. ahte ii diđolaččat bargojuvvo dan ovdii ahte mánáide
sajáiduvvá sámeigiella produktiivvalaš giellan.

Gievrras giellamodealla lea gažaldagas dalle go mánáidgárddi dahje skuvlla
doaimmat leat organiserejuvvon nu, ahte sámeigiella diđolaččat geavahuvvo
gulahallama ja oahppama gaskaoapmin, ii dušše objektan ráddjejuvvon bottuin.
Sámeigiella lea gulahallama ja oahppama reaidun, ja ulbmilin lea, ahte sámeigiella
sajáiduvvá gulahallangiellan maiddá mánáid gaskkas. Gievrras giellamodealla
ollašuhttin eaktuda mánáidgárddiin ja skuvllain gielladiđolaš áddejumi ja
doaibmavugiid. Gievrras giellamodealla oktan gáibádussan lea dat, ahte fálaldat
árvvoštallojuvvo áiggis áigái, vai fuomášuvvo árrat jus fálaldat ii doaimma nu go
galggašii, omd. jus mánát eai sámás, vaikko áddejit giela. Árvvoštallama vuodul ferte
doaimmaid organisatoralaš beliid ja diđolaš giellageavadagaid ovdánahttit.

Geahnohis giellamodealla lea gažaldagas dalle go sámeigillii lea várrejuvvon
mánáidgárde- dahje skuvlabirrasis hui ráddjejuvvon áigi: giella lea anus dušše sierra
doaibmanbottuin dahje giellaoahpandiimmuin (omd. skuvllas sámeigielvágas).
Dalle giella doaibmá oahpahusa objektan iige baicca geavahuvvo oahpahusreaidun,
dieđu ja gulahallama gaskaoapmin.

Muhtin giellafálaldagain skuvllain ja mánáidgárddiin lea sámeigielas stuorát sadii go
dušše ráddjejuvvon áiggis, muhto fálaldagas barget gielain eahpesystemáhtalaččat,
duollet dálle, diđolaš giellageavadiid ja gielladiđolašvuođa haga. Diekkár fálaldat

gullá geahnohis giellamodeallaide go diđolaš giellageavadat leat seammá dehálaččat go organisatoralaš bealli.

4 Giellamodeallat Sámis

Dán oasis mii ovdanbuktit giellaoahpahusmodeallaid mat juogo leat anus Sámis, dahje mat berreše leat anus Sámis, ja movt meroštallat daid.

Bargojoavku guorrasa dán barggus daidda evttohusaide maid Jon Todal lea iežas artihkkalis ovdanbukttán. Todal deattuha ahte gievrras giellamodeallaid bajimus giellapolitihkalaš ulbmil lea sámegiela nannen ja sirdin čuovvovaš sohkaulvii. Bargojoavku oaidná ahte dán ferte čielggasmahttit nu, ahte sihke giellapolitihkalaš ulbmil ja beaivválaš gielalaš ulbmil lea mánáid produktiivvalaš sámegielmáhttu. Todal lokte ovdan ahte giellafálaldagaid bistu ja čielga ovddasvástideaddji leat dehálaš kritearat, ja bargojoavku doarju dan. Jus suohkaniin lea čielga ovddasvástádusjuohku ja plánat sámi giellafálaldagaide, de lea álkit lihkostuvvat sirdimis sámegiela mánáide.

Lassin Todala ja Bakera kritearaide de lea bargojoavku lasihan ovttá kriteara giellaoahpahusmodeallaid meroštallamii:

Diđolaš giellageavadat ja árvvoštallan leat dehálaš fáktorat giellamodeallain. Diđolaš giellageavadat mearkkašit ahte dihtomielaččat bargojuvvo dainna ulbmiliin ahte 1) ceggejuvvo ovttagielat sámegielat biras mas rávisolbmot diđoštít iežaset giellageavaheami ja stivrejit mánáid giellageavaheami ja 2) mánát galget šaddat produktiivvalaččat sámegielagin, nappo sámástít aktiivvalaččat ja spontánalaččat. Diđolašvuoda hárrái leat ee. čuovvovaš áššit deađalaččat: buot mánáid gielladuogáža vuhtiiváldin; systemáhtalaš giellaválljen; gielalaš ulbmiliid hárrái bures plánejuvvon doaimmat; gielalaš doarjaga fállan mánáide ja bargiide; sámegiella oinnolažžan buot doaibmasajiin ee. galbbain, teavsttain, namahusain; gielaide ja giellaválljejumiid birra ságastallan. Mánáid gielladáidu, giellageavaheapmi ja oahppanjoksosat fertejit árvvoštallojuvvo jeavddalaččat. Bargovugiid ferte heivehit, jus čájehuvvo, ahte mánáidgárddi dahje skuvlla doaimmat eai olle ulbmiliidda, nappo mánáid produktiivvalaš sámegielatvuhtii. Árvvoštallama várás galget huksejuvvo oktasaš, riikka dási rámmat ja konkrehtalaš bargoneavvut. Bargojoavkku nuppi dokumeanttas mii guorahallat vuđoleappot diđolaš giellageavadagaid ja árvvoštallama, seammás go čilget muhtun bargovugiid mat daidda laktásit.

Todal ja Baker modeallain geavahuvvojit obbalaš doahpagat *minoritehta-* ja *majoratehtagiella*, go seammá modeallat soitet dieđusge geavahuvvo gos beare máilmmis. Mii leat iežamet ovdanbuktimis sámáidahtán dáid giellamodeallaid, nappo hupmu lea sámegielas ja riikkagielas, vai šaddá čielgaseabbon, maid

iešguhtege modealla mearkkaša sámi konteavsttas. Sámi konteavsttas riikkagiella čujuha dárogillii, suomagillii, ruoŋagillii dahje ruoššagillii.

4.1 Geahnohis modealla, mii lea anus Sámis

Baker (1993) lea govvidan eanet geahnohis giellamodeallaid, muhto Sámis lea dálá áigge anus dušše okta. Dat lea dat, man Baker gohčoda *mainstream bilingual* -modeallan, Todal fas gohčoda dan dárogillii *framandspråk* -modeallan. Bargojoavku lea välljen dan gohčodit *goaikkanasmodeallan* danne go dainna modeallain sáme giela oassi mánáidgárde- dahje skuvladoaimmain lea unnán, dego goaikkanasat.

Sámi konteavsttas dat mearkkaša,- ahte olles fálaldat lea riikkagillii, ja sáme giella oahpahuvo dahje geavahuvo dušše ráddjejuvvon bottuin. Sáme giella lea oahpaha objektan: giellaoahpahuvo dahje giellabottut leat oktii dahje moddii vahkus, muhto giella ii leat iešguđet doaimmaid ja gulahallama gaskaoapmin. Vaikko ulbmil lea ahte máná galgá šaddat sáme giela, de vásáhusat Sámis ja eará unnitlogugiellaservodagain čájehit, ahte dákkár modealla bokte ulbmil ii ollašuva, boadusin lea baicca ráddjejuvvon gielladáidu. Ii leat jáhkehahtti ahte álgoálggus riikkagielat máná šaddá sáme giela goaikkanasmodeallain. Servodatulbmila ja duodalaš gielalaš bohtosa gaskkas lea ruossalasvuohta: ulbmil lea máná sáme giela vuota, muhto geahnohis giellamodealla boadus lea hárve sáme giela máná. Goaikkanasmodealla geavahuvo maidái muhtin mánáidgárddiin ja dat gohčoduvvo *eatnigiela hárjehallamin*, mas máná oážžu gielladoarjaga ráddjejuvvon áiggis.

Mánáid gielladuogáš váikkuha dasa makkár sáme giela dássái lea vejolaš ollet goaikkanasmodeallain. Jus mánas lea sáme giella ruovttugiellan, de son dáidá olahit alit gielladáiddu dási go máná, geas lea riikkagiella ruovttugiellan. Goittotge lea hui mearkkašahhtti, ahte jus máná ii oáččo oahpaha sáme giella iešguđet oahppofágain, dušše sáme giela fágain, de su giella ii beasa ovdánit nu movt galggašii ja nu sáme giela máná maid olaha ráddjejuvvon sáme giela vuota. Dušše beare giellaoahpaha bokte lea veadjemeahttun ovdánahttit doarvá iešguđet fágaid sátneráju, ja máná gielladáidui sáhttet báhcit ráiggit ja váilevašvuodat. Goaikkanasmodealla bokte sáhtta riikkagiella šaddá sakka nanut giellan mánas go sáme giella, juogo obbalaččat dahje mángga deaŋalaš suorggis, nu ahte máná ii nagot sámástit muhtun áššiid birra ja bággehallá välljet riikkagiela. Danin goaikkanasmodealla ii leat buorre dallege jus ruovttugiellan lea sáme giella.

Jus sámeservodaga ulbmil leat produktiivvaš sáme giela mánát, de eat sáhte Sámis goaikkanasmodealla bokte sirdit ja oahpahit sáme giela. Danin ferte guođdit dán giellamodealla ja dan sadjá geavahišgoahtit gievrras giellamodeallaid.

4.2 Goaikkanasmodealla

Máná gielladuog áš	Gielaid sajádat	Servoda t- ulbmil	Bistu	Giellageava dat	Gielalaš boađus
Riikkagiel at máná (riikkagiell a ruovttu- giellan)	Riikka- giella, muhto sámegiell a ráddje- juvvon bottuin	Gievrras sáme- gielat	Leago ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpa- husas?	Leago diđolašvuoh ta giella- geavadiid hárrái ja árvoštallan ?	Ráddjejuvv on sámegiella- gielatvuoh ta; reseptiivva laš sámegiella dáidu
Sámegiela t máná (sámegiell a ruovttu- giellan)	Riikkagiel la, muhto sámegiell a ráddje- juvvon bottuin	Gievrras sáme- gielat	Leago ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpa- husas?	Leago diđolašvuoh ta giella- geavadiid hárrái ja árvoštallan ?	Ráddjejuvv on sámegiella- gielat- vuoh ta; riikkagiella šaddá sakka nanut giellan, obbalaččat dahje mánngga deatlaš suorggis

Mii eat leat oaidnán vejolažžan tabeallas meroštallat oktageardánit goaikkanasmodealla bisttu ja giellageavadiid. Dávjá lea nu, ahte sámegiella oahpahuš ii fállon systemáhtalaččat máná olles bajásgeassin- ja oahpahanbálgá áiggi, baicce muhtun muttuin dan. Dávjá lea maiddái nu, ahte anus eai leat diđolaš giellageavadat, giellafálaldaga bisttu lea váilevaš iige fálaldat árvoštallojuvvon jeavddalaččat. Lea goittotge áibbas vejolaš ahte bisttu ja giellageavadat leat ortnegis. Sámis lágiduvvo maiddái hui buorre ja gielladiđolaččat plánejuvvon giellaoahpahuš. Čuolbman lea, ahte ii buorrege sámegiella oahpahuš sáhte buvttihit doarvái buriid bohtosiid, jus dat ollašuvvá goaikkanasmodeallain. Sámemánat dárbbášit ollu eambo giellafálaldaga go goaikkanasmodealla fállá.

4.3 GievrRAS giellamodeallat, mat heivejit oahpahussii Sámis

Bakeris leat guokte gievrRAS giellamodealla, mat heivejit Sápmai.

4.4 Nannenmodealla

Máná gielladuogáš	Gielaid sajádat	Servodat-ulbmil	Bistu	Giellageavadat	Gielalaš boadus
Sámegiela t máná (sámegiella ruovttugielan)	Sámegiella oahpahus- ja gulahallangiellan	GievrRAS sámegielat	Ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas	Diđolaš giellageavadat ja giellageavah eami árvoštallan	Produktiivv alaš sámegiela dáidu, njálmmálaš ja čálalaš

Dá lea modealla, man Baker gohčoda *maintenance / heritage language* -modeallan ja Todal fas *bevarings- og utviklings* -modeallan. Mii leat válljen *nannenmodealla*-doahpaga: ulbmilin lea nannet daid sámegielat mánáid sámegiela, geain lea sámegiella ruovttugiellan. Nannenmodeallas lea sámegiella gulahallama gaskaoapmin. Skuvllas dat mearkaša ahte sámegiella lea fágaid oahpahusgiellan, ja riikkagiella lea geatnegahtton fága. Servodaga ulbmil lea gievrRAS sámegielat ja gielalaš boadus galgá leat mánáid produktiivvalaš sámegiela dáidu.

Modealla heive bures dakkár guovlluin dahje mánájoavkkuin, gos mánáin lea sámegiella vuosttašgiellan. Bargojoavku ávžžuha geavahit nannenmodealla buot guovlluin gos leat ruovttugiellan sámegiela hálli mánát. Sii galget beassat ovdánit, bajásšaddat ja oahppat sámegillii. Sin sámegieldáiddu ja -geavaheami ferte doarjut ja nannet agi mielde nu, ahte sámegielas šaddá sidjiide gulahallama, oahppama ja servodaga nanu giella.

4.5 Oamastanmodealla

Máná giella-duogáš	Gielaid sajádat	Servodat-ulbmil	Bistu	Giellageavadat	Gielalaš boadus
Riikka-gielat máná (riikka-giella)	Sámegiella oahpahus- ja gulahallangiellan	GievrRAS sámegielat	Ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas	Diđolaš giellageavadat ja giellageavah	Produktiivv a-laš sámegiela dáidu,

ruovttu
-
giellan)

heami
árvoštallan

njálmá-laš
ja čálalaš

Dán modealla Baker gohčoda *immersion*-modeallan ja Todal *språkbads*-modeallan. Sámegeilliige doahpagat *giellalávgun* ja *giellalávgunmodealla* leat muhtun veardde geavahuvvon. Mii leat goittotge válljen namahusa *oamastanmodealla* dan geažil go giellalávgun orru báikkohagaid Sámis vuodđuduvvon boasttu áddejupmái. Dávjá lea dulkojuvvon nu ahte jus beare rávisolbmot sámástit mánáide dahje ahte mánát gullet veahá sámegeiela, de sáhka lea giellalávgunis vaikko mánát ieža eai hupmagoađege sámegeiela. Ođđa namahus nappo deattuha ahte giellafálaldagas lea vissis ulbmil - máná galgá oamastit sámegeiela - masa gáibiduvvojit hui diđolaš giellageavadat ja man joksama ferte árvoštallat jeavddalaččat. Sámis modealla vuodđojurdda lea, ahte riikkagielat máná galgá šaddat produktiivvalaččat sámegeielagin, ja dat ollašuvvá buoremusat nu, ahte máná mánáidgárddis ja skuvllas gulahallama ja oahpahusa giellan lea sámegeiela.

Oamastanmodealla bargujoavku evttoha geavahit dain guovlluin gos sámegeielaid sirdáseapmi sohka buolvvas nubbái lea hedjonan dahje boatkana, ja lea viiddis dárbu ealáskahttit sámegeiela. Sámemánát, geat eai ollenge dahje doarvái beasa oččodit sámegeiela ruovttus, sáhttet oččodit sámegeiela mánáidgárddis, mii doaibmá oamastanmodealla bokte ja dan maŋŋá sámegeilliie lágiduvvon skuvlaoahpahusas. Dat lea áidna beaktilis vuohki jorgalahttit sámiiid giellamolsuma ja nannet sámegeielaid sajádaga miehtá Sámi.

Sámis lea dábálaš, ahte mánáidgárdejoavkkus dahje skuvlaluohkás leat mánát, geain leat hui iešguđetlágán gielladuogážit ja gielladáiddu dási. Dalle lea dárbu lágidit doaimmaid sihke nannen- ja oamastanmodealla mielde, goittotge dassázi go maddái álgoálggus riikkagielat mánát leat joksan produktiivvalaš sámegeieldáiddu. Juohke máná galgá oažžut giellafálaldaga iežas gielladárbbuid ja -dási mielde ja juohke máná galgá beassat ovdánit gielalaččat. Dasa mii máhccat dárkileappot dokumeanttas “Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvoštallamat ja ávžžuhusat”.

Njukčamánu 2022

SÁMOS - proševtta gievrras giellamodeallaid bargujoavku

GievrRAS giellamodeallat II: fágalaš árvoštallamat ja ávžžuhusat

5 Láidehus

Dát čálus lea Sámedikki nammadan gievrRAS giellamodeallaid bargojoavkku barggu nubbi oassi. Dat lea čálloša *GievrRAS giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat* joatkka. Das mii leat ovdanbuktán ja heivehan gielladutkiid **Colin Baker** ja **Jon Todal** geahnohis ja gievrRAS giellamodeallaid. Dán nuppi oasis mii guorahallat gievrRAS giellamodeallaid praktihkas ja buktit ovdan iešguđetlágán vugiid, mo sámegeielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid sáhtta lágidit gievrRAS giellamodeallaid bokte.

Bargojovkui gullet sámi sosiolingvistihka professor **Annika Pasanen**, bajit inšenevra ja gielladutki **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuosttašlektor **Berit Anne Bals Baal** ja sámi mánáidgárdeoahpaheaddji ja SÁMOS prošeaktabargi **Ánne-Márge Päiviö**. Sámedikki mihttu bargojoavkku bargui lea leamaš ovddidit mánáidgárddiid ja skuvllaid barggu mánáid sámegeielatvuoda huksejeaddjin ja nannejeaddjin. Barggu bohtosat galggašedje adnot ávkin mánáidgárddiid rámmaplána ja skuvllaid oahppoplánaid implementeremis ja oppanassiige sámegeielaid ovdánahttinbarggus Norggas, Suomas ja Ruoŧas.

Bargojoavkku barggu vuolggasadjin lea leamaš dat, ahte sámegeielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagat leat deaŧalaččamus institušuvnnalaš dási doaibmabijut, maiguin sámeservodat sáhtta suodjalit ja nannet iežas gielaid. Danne lea deaŧalaš sihkarastit ahte skuvllat ja mánáidgárddit duodaid lihkostuvvet sirdimis sámegeiela mánáide produktiivvalaš giellan. Mánáid ja nuoraid sámegeielat fálaldagaid ovdánahttin lea olles servodaga oktasaš bargu. Dan barggus dárbbášuvvojit giellamodeallat, maid máilmmiviidosáččat leat gávnahan buoremussan ja beaktileamosin gielaid sirdimis ja nannemis.

6 Duogáš: sámemánáid gielladilit ja dárbbut

Otná sámi servvodagat leat iešguđetge dásiin dan hárrái man viidát giellamolsun lea dáhpáhuvvan, man bures sámegeiella lea sirdásan bearrašiin ja man ollu sámegeiella geavahuvvo iešguđetge giellašiljuin. Mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid plánen ja praktihkas ollašuhhtin ferte lunddolaččat vuolggit guovllu diliin ja dárbbuin. Almmolaš

dásis kategoriserejit sámegeielat servošiid dávjá roavvásit nu, ahte leat 1) nanu sámegeielat guovllut, gos giella lea sirdásan ja ain sirdása eanaš bearrašiin, ja 2) guovllut, gos giellasirdin lea heahtašuvvan dahje oalát boatkanan. Lea goittotge váttis kategoriseret

sámegeielaid diliid dárkilit guovlluide mielde, go lea dábálaš, ahte dihto guovllus bearrašiid ja mánáid dilid leat hui iešguđetlágánat. Maiddá nanu sámegeielat guovlluin leat mánát geat eai oahpa sámegeiela ruovttugiellan, ja maiddá guovlluin gos sámegeiella ii viidát geavahuvvo bearrašiin, leat spiehkastagat dan ektui.

Soaitá leat vahátlaš sámegeiela ovdánahttima dáfus meroštallat guovlluide juogo nanu dahje hearckes giellaguovlun. Dalle báhcet álkit fuobmákeahhtá sosiolingvistihkalaš rievdamat mat leat jođus, dego omd. ahte nuorat lávejit válljet riikkagiela³ gaskaneaset, vaikko sámástit njuovžilit. Giellamolsun- ja giellaealáskahtindiliide lea mihtilmas ahte mánájoavkkuid gielladiliid sáhttet rievdat ja molsašuddat hui jođánit ja ollu iešguđetge jahkeluohkáid gaskkas: ovttá jagi mánáidgárdái/skuvlii bohtet ollu sámegeielat mánát, čuovvovaš jagi fas measta buohkat leat riikkagielat bearrašiin. Dáid ákkaid geažil bargjoavku oaidná buorebun kategoriseret baicca ovttaskas bearrašiid ja mánáid gielladiliid. Dihto guovllu gielladiliid sáhtta govvet dan vuodul, makkár oassi omd. mánáin bohtá makkárge gielladuogážis.

Bearrašiid gielladiliid váldokategorijat:

1. Sámegeielat, ovttagielat bearraš: sámegeiella lea áidna giella váhnemiid ja mánáid gaskkas.
2. Sámegeielat, mánggagielat bearraš: bearrašis hupmet iešguđetge giellaid, main sámegeiella lea okta.
3. Riikkagielat / earágielat bearraš: máná ii gula ruovttus sámegeiela dahje sámegeielas lea ruovttus eanaš symbolalaš geavaheapmi.

Go mánáidgárddis ja skuvllas galgá bargat sámegeielaohpahusa plánemiin ja čađahemiin, de lea vuosttaš lávki govvidit mánájoavkku, ja hábmet sámegeielaohpahusa mánájoavkku mielde. Jus mánájoavkkus leat mánát geat bohtet riikkagielat ruovttuin, de lea mánáidgárddi ja skuvlla bargu oahpahit sámegeiela ja rievdadit mánáid giellageavaheami. Jus mánát bohtet sámegeielat ruovttuin, lea váldomihttu joatkit dan giellabarggu mii lea juo ruovttus álggahuvvon ja nannet ja ovdánahttit mánáid sámegeiela ja giellaválljema. Goappáge dáhpáhusas mihtuide olle buoremusat gievrras giellamodeallaid bokte: vuosttaš dáhpáhusas *oamastanmodealla* mielde ja nuppi dáhpáhusas *nannenmodealla* mielde (gč. modeallaid govvádusaid ovddit dokumeanttas). Mánáidgárddit ja skuvllat ferttejit

³ Dán dokumeanttas doaba riikkagiella čujuha oppalaš dásis daidda riikkaid eanetlogu- gielaide, maid váikkuhusaid siskkoaldea sámit dálá áiggi leat: Davviriikkain dáro, ruođa- ja suomagielat, Ruošša bealde ruoššagiella.

danin dovdat vuđolaččat sámegiela sosiolingvistihkalaš dili iežaset guovllus ja heivehit iežaset bargovugiid mánnájoavkku gielladili mielde.

Máná nanu sámegiela dáidu, gielalaš identitehta ja giellaválljen eaktudit dan, ahte mánás lea jeavddalaččat dakkár áigi ja biras, gos gullo ja geavahuvvo aivve sámegiella. Dan dihte sámi mánáidgárddiid ja sámeoahpahusa ulbmilin galgá leat nu ovttagielat sámegielat biras go vejolaš. Buoremus lea dieđusge ahte giellabiras lea ovttagielat olles áiggi, muhto jus dat ii leat vejolaš, de sáhtá láchit saji ovttagielat birrasii oasseáiggi. Dán dokumeanttas okta váldoulbmil lea buktit ovdan dan, movt ovttagielat sámegielat fálaldat galgá huksejuvvot.

Mii leat dihtomielalaččat válljen dán dokumeanttas, seammá go ovddit dokumeanttas (*GievrRAS giellamodeallat: duogáš ja definišuvnnat*), sámeoahpahusa ulbmilin *produktiivvalaš sámegielatvuoda*. Dat čujuha dillái mas mánná hupmá ja skuvlaáigodaga mielde maid dai čállá sámegiela. Bargujoavku oaidná ahte sámegielat mánáid ja nuoraid giellafálaldagaid konteavsttas galgá kritihkalaččat geahččat doahpaga *guovttegielatvuohhta*. Dábálaččathan namalassii guovttegielatvuohhta deattuhuvvo buot oktavuodain, omd. mánáidgárddi dahje oahpahusa mihttun namuhuvvo guovttegielatvuohhta, *dávjá doaibmi guovttegielatvuohhta* (eng. *functional bilingualism*). Doaibmi guovttegielatvuoda meroštallan lea hui jorbbas. Dat sáhtá čujuhit omd. dakkár dillái, ahte go mánná ádde bures riikkagiela ja sámegiela, de son hupmá spontánalaččat dušše riikkagiela, ja sámegiela son hupmá dušše ráddjejuvvon dilálašvuodain dahje ollu heajut dásis go riikkagiela. Nappo su sámegiela dáidu soaitá báhcit eambboge *reseptiivvalažžan*, nappo áddema dássái.

Mánáid reseptiivvalaš sámegiela dáidu ii leat doarvái otnábeavvi servodatdiliin, gos sámegielat leat juohke sajis áitatvuložat ja unnitlogusajádagas. Sámeservodaga mihttu iežas gielaid hárrái berre leat alibus. Ferte viggat dasa, ahte mánát sámástit mánggabealat birrasiin ja hámiin, sihke institušuvnnalaš ja priváhta birrasiin, sihke skuvllas ja ruovttus. **Sámi mánáidgárddiid, sámeoahpahusa ja olles sámeservodaga mihttu ferte leat mánáid produktiivvalaš sámegiella.** Bargujoavku oaidná, ahte sámegielaid ja giellafálaldagaid guoskevaš dokumeanttain ja plánain ii leat dárbu deattuhit riikkagiela dáiddu. Dat lea otnábeavvi sámemánáide ja -nuoraide diehtelas, ja dan galgá deattuhit riikkagiela oahppoplánain.

Guovttegielatvuohhtadoahpagis lea maid dai dat čuolbma, ahte dat áddejuvvo dávjá boastut. Máná guovttegielatvuohhta ii mearkkaš iige eaktut dan ahte juohke sajis geavahuvvojit, namuhuvvojit ja vuoruhuvvojit guokte giela. Lea baicca nuppegežiid: **guovttegielatvuohhta eaktuda ovttagielat birrasiid.** Eandalii go lea gažaldagas áitatvuloš unnitlogugiella, de nanu guovttegielatvuohhta eaktuda dan, ahte mánás leat doarvái ovttagielat birrasat ja dilálašvuodát unnitlogugielas. Stuorraservodagas lea hui unnán sadji sámegiela geavahepmái ja ovdánahttimii, ja dat oppanassiige

oidno hui unnán. Lea čielggas, ahte sámemáná ii beasa gullat ja geavahit iežas sámegiela lahkage seammá ollu go riikkagielat máná iežas giela. Sámi mánáidgárddit, sámessodagat ja sámeluohkát fertejit leat máná eallimis dat biras, gos hui dihtomielalaččat vuoruhuvvo sámegiella.

Dát Sámedikki bargojoavkku bargu lea vuosttaš viggamuš meroštallat ja guorahallat gievrras giellamodeallaid ollisvuoda ja hukset vuodu daid heiveheapmái olles sámesservodagas. Dat ii ankke mearkkaš dan ahte gievrras giellamodeallat livčče ođđa ášši sámesservodahkii. **Sámis leat baicce jo dál ollu buorit vásáhusat gievrras giellamodeallaiguin.** Sámegiela oamastanmodealla lea adnojuvvon ee. Suoma bealde Anáris, gos leat juo guhkká doaibman anárašgielat giellabeasit ja skuvlaluohkát. Seamma ládje maiddái Elgås lea heivehuvvon oamastanmodealla oasseáigásaččat lullisámegiela mánáidgárde- ja skuvladoaimmain. Dát ovdamearkkat čájehit ahte lea vejolaš olahit produktiivvaš sámegiela vuoda, jus diđolaččat bargá gievrras giellamodeallaiguin.

Nannenmodealla lea prinsihpas leamaš Sámis anus nanu davvisámegiela guovlluin, dego Guovdageainnus: omd. skuvlaluohká oahpahuš- ja gulahallangiellan leamaš aivve sámegiella. Dat lea doaibman bures dihto áigodagas ja dihtolágán mánájoavkkuiguin - dalle, go gažaldat lea leamaš nanu sámegiela, sámegiela vuosttaš giellan hálli mánáin. Sámegiela sosiolingvistihkalaš dilit leat

goittotge jámma rievdan ja šaddan eambbo hástaleaddjin. **Maiddáin nanu sámegiela guovlluin mánájoavkkuide leat šaddan ain eambbo mánát, geat eai máhte sámegiela produktiivvaččat dahje oppanassiige, dahje geain lea eará sivaid dihte nanu tendeansa válljet riikkagiela.** Dakkár diliide eai leat álo nagodan reageret sámegiela mánáidgárddiin ja skuvllain. Giellafálaldagas leat dávjá váilon gielladiđolaš geavadiid dehálaš oasit: doaimmaid gielalaš plánen, systemáhtalaš giellaválljen mánáiguin, giellabirrasa stivren ja barggu bohtosiid čuovvuleapmi ja árvvoštallan. **Go bargiin eai leat álo leamaš návccat vuhtiiváldit ja doarjut heterogenaš mánájoavkku buot dárbbuid, sii leat álkit geavahišgohtán riikkagiela veahkkegiellan.** Bođus lea dalle dávjá, ahte riikkagielat mánát eai oahpa sámegiela doarvái, ja sámegiela mánáid sámegiela biras hedjona. Lea diehttelas ja hui mávssolaš ahte mánaga čeahpes mánáidgárdebargi ja oahpaheaddji miehtá Sámi leat máhtán bargat gielladiđolaččat ja systemáhtalaččat, muhto čuolbma leage dat, ahte **nannenmodealla ollašuvvan lea leamaš menddo sakka ovttaskas bargiid duohkin.**

Institušuvnnaš dásis nannenmodealla lea doaibman buoremusat Suoma beal Sámis, gos sámegiela birrasa huksemii ja diđolaš giellageavadiidda lea giddejuvvon ollu fuomášupmi. Lea omd. diehttelas, ahte sámegiela mánájoavkkuin bargit eai geavat eisige suomagiela. Doaimmat leat vuogáiduvvan ásahusaid dásis: dain lea joatkevašvuolta olles mánáidgárde- ja skuvlaáigodaga bokte, lea bissovaš

ruhtadeapmi ja muhtun muddui gielladiđolaš plánen ja bohtosiid čuovvuleapmi. Dieđusge maiddái Suoma bealde bargui laktásit ollu hástalusat. **Nannenmodealla ovdánahttin ja sajáidahttin institušuvnnalaš dásis olles Sámis lea hui dehálaš sámezielat mánáid ja bearrašiid giellarivttiid geahččanguovllus ja olles sámezielaid boahttevuođa dihte.**

7 Gievrras giellamodeallaid organisatoralaš bealit

Dokumeanttas *Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat* čájeheimmet movt gievrras giellamodeallaid meroštallamis leat guokte beali, vuosttažin *organisatoralaš bealli* ja nubbin *diđolaš giellageavadat*. Gievrras giellamodeallaid gielalaš ulbmil lea sirdit mánáide sámeziela produktiivvaš giellan. Organisatoralaš beliid ferte láchit dán ulbmila olaheami hárrái, ja ovddasvástádus lea giellafálaldaga eaiggádis dahjege ásaheaddjis. Dán vuollelogus mii guorahallat gievrras giellamodeallaid ollašuhhtima organisatoralaš beliid.

7.1 Eaiggátrolla: giellafálaldaga lágideaddji ollislaš ovddasvástádus

Buot giellafálaldagain gávdno dihto hálddašeaddji dahje eaiggát, mas lea ovddasvástádus fálaldaga iešguđet beliin. Dákkár hálddašeaddji sáhhtá ovdamearkka dihte leat gieldda, sámi ásaheaddji dahje organisašuvdna, dahje dego Ruoŋas, Sámeskuvlastivra. **Sámezielat fálaldagaid lihkostuvvama dihte lea áibbas guovddážiis dat, ahte bargu plánejuvvo, čuovvuvvo ja ovdánahttojuvvo institušuvnnalaš ja struktuvrralaš dásis, ja ahte doaimmaid lágideamis lea ollislaš ovddasvástádus.** Dálá dilis okta sámezielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid stuorámuš čuolmain lea dat, ahte áibbas menddo ollu lea ovttaskas bargiid ja váhnemiid duohken.

Go suohkanat dahje eará eaiggádat álggahit dahje fáallet sámezielat fálaldagaid juogo mánáidgárddis dehe skuvllas, de vuosttaš lávki lea dat mii lea jo ovddabealde namuhuvvon: sii galget dovdat guovllu ja mánájoavkkuid gielladiliid bures. Nubbi lávki lea kártet makkár fálaldaga sis lea vejolaš dálá resurssaiguin fállat, ja mii lea dat gievrramus modealla maid sii nagodit fállat. Gielladoaimmaid lágideddjiide berre leat čielga vuordámuš ahte mánát ožžot dan gievrramus fálaldaga maid lágideaddji nagoda fállat.

Gielddain ja eará eaiggádiin ferte gávdnot ollislaš giellaplána mánáid sámezielat giellabálgá várás. Doaba *giellabálggis* govvida olbmo giellabirrasiid joatkevašvuođa, giellafálaldagaid bisttu ja ollisvuođa. Máná almmolaš giellabálggis galggašii álgit mánáidgárddi rájes ja de joatkit skuvlamannolagas, olles vuodđoahpahusa loahpa

rádjái. Das ferte váldit vuhtii ruovttugiellan sámegiela hálli mánáid ja riikkagielat mánáid; iešguđetge muttuid goas mánná šaddá sámegiela birrasii (mánáidgárđi, skuvla). **Ferte leat vuolggasadjin dat, ahte sámegiela bálggis huksejuvvo ja fállujuvvo mánáidgárddi álggu rájis gitta skuvlaagi lohppii.** Nannoseamos giellabálggis lea go mánná oažžu sámegiela fáldaga olles áiggi mánáidgárddis, vuodđoahpahas ja joatkkaoahpus. Lea erenomáš dehálaš, ahte máná giella beassá ovdánit olles su mánnávuoda ja nuorruvuoda čađa iige su gielladáidu bisán iige geahnohuva. Lea goittotge dađe bahábut hui dábálaš dálá diliin, ahte nu geavvá.

Dat albmanus, go olbmo vuosttašgiela gielladáidu áiggi mielde geahnohuvvá, gohčoduvvo gielladiehtagis giellaattrišuvdnan (eng. *language attrition*). Sámi mánáid hárrái vásihuvvo giellaattrišuvdna dan láhkái ahte mánás, geas lea sámegiella vuosttašgiellan, sámegiela dáidu geahnohuvvá dahje ii ovdán nu movt lunddolaččat livččii vuordimis vuosttašgiela olbmos. Muhtin mánát geain vuosttašgiella lea sámegiella, sáhttet njuolgut heaitit sámasteames, ja sin gielladáidu geahnohuvvá nu ahte produktiiva sámegiela mánát šaddet reseptiiva sámegiela. Jus mánát eai oba gulage eaige ane iežaset vuosttašgiela de dát sáhtta jávkat, go nubbi giella váldá vuosttašgiela saji. Giellaattrišuvdna dáhpáhuvvá go mánáid gielalaš biras rievda nu ahte mánát gullet ja atnigohtet iežaset vuosttašgiela hárvibut. Dákkár giellabirasrievdamat dábálaččat dáhpáhuvvet go mánná álgá mánáidgárdái dahje skuvlii, ja dán fáldagas máná sámegiella ii dorjojuvvo doarvái. Váhnemat vásihit mánáid giellaattrišuvvna duodalaš áššin. **Dan dihte bargujoavku lea válljen deattuhit giellafáldagaid bisttu dahje jotkkolašvuoda dehálaš fáktorin sámegiela seailuheamis ja nannemis mánáid produktiivvalaš giellan.**

Bargujoavku háliida deattuhit dan, ahte **buot sámehoahpaha ektui lea hui dehálaš meroštallat čielga ovddasvástádusa oahpaha lágideamis ja čuovvuleamis.** Lea dábálaš ahte váhnemat šaddet guoddit ovddasvástádusa das álggahuvvogo sámegiela fáldat, goas dat álggahuvvo, fidnega skuvla/mánáidgárđi sámegiela bargi ja gávdnojitgo sadjásaččat, jus bargi buohccá. **Sámehoahpaha ovddasvástádus ii sáhte goassige leat váhnemiid hálddus.** Gielddat fertejit geahččat bearrái ahte sin vuogádagas lea ovddasvástádus sámegiela fáldaga organisatoralaš belliin ja bohtosiin. Váhnemiin ferte leat čielga diehtu dan birra, geainna sii sáhttet guorahallat mánáid sámegiela fáldaga čuolmmaid - sihke dan, jus mánná ii oaččo fáldaga mii sutnje gullá, ja dan, jus sámegiela fáldat ii doaimma nu movt galggašii, ee. mánná ii oahpa sámastit dahje su sámegiela dáidu hedjona. Sámedikkiin berrešii leat bearráigeahččoortnet mii sihkarastá ahte buot giellafáldagat mat addojuvvojit gievrras giellamodeallaid vuogi mielde, duodasge lihkostuvvet sajáiduhittit sámegiela mánáide hupmangiellan. Dákkár vuogádat

gáibida ahte muhtun ásahusas leat rávvagat movt dađistaga nannet sámegieloahpahusa- dehe fálaldaga vai dat buorrána. Dát livččii Sámedikki

doaimma. Váidinvuogádaga ferte hukset nu, ahte váidin čujuha struktuvrraide, fálaldaga lágideaddjái - ii ovttaskas bargiide ja oahpaheddjiide.

Seammás lea hui dehálaš váldit vuhtii ja nannet sámegielat bargiid buresveadjima, bargobirrasa, doarjaga ja gelbbolašvuodáloktema. Mii buohkat diehtit man garra deattuid vuolde ja vátni resurssaiguin sámegielat mánáidgárdebargit ja oahpaheaddjit barget. Dakkár dilis ee. kritihkka váhnemiin sáhttá čuohcat hui lossadit ja persovnnalaččat ovttaskas bargiide, vaikko ovddasvástádus galggašii leat fálaldaga lágideaddjiin.

7.2 lešguđet doaimvugiid namahusat

Miehtá Sámi mánáide lágiduvvon giellabirrasiid birra galget geavahuvvot systemáhtalaččat dihto doahpagat ja namahusat. Doahpagat galget leat čielgasat ja čađačuovgit, nu ahte daid bokte juohkehaš ipmirda, makkár joavkku ja makkár doaimmaid birra lea sáhka. Dat lea dehálaš vuosttažettiin váhnemiid dáfus: sii galget beassat válljet máná bajásgeassin- ja oahpahusbirrasa buriin áddejumiin das, makkár gielalaš bohtosat leat vuordimis sin mánáid ektui guđege birrasis. Nuppi dáfus dat lea hui dehálaš mánáidgárdedoaimmaid ja oahpahusa lágideaddji ja hálddašeaddji oainnus. Dat geas lea ovddasvástádus doaimmain, ferte čielgasit, jo namahusa dásis, buktit ovdan dan, makkár doaimmaid birra lea gažaldat. **Galgá áddet, ahte dihto giellamodeallaiguin lea vejolaš ollet dihto bohtosiidda.** Doaimvugiid namahusat ja doahpagat galget govvidit dan, makkár modealla lea geavahusas, mii lea sámegiela rolla doaimmain ja makkár bohtosiidda lea vejolaš ollet guđege doaimmain.

Sámi mánáidgárđi / sámi skuvla / sámeluohkká / sámeossodat: Dát doahpagat galget čujuhit dakkár mánáidgárde- ja skuvladoaimmaide, main sámegiella lea gulahallama ja oahpahusa váldogiella. Sámi mánáidgárđi, -luohkká ja -ossodat galget lágiduvvot dušše gievrras giellamodealla bokte: geavahusas lea nannenmodealla dahje oamastanmodealla. Jus geavahusas lea goaikkanasmodealla (gč. ovddit dokumeantta), ja sámegiella geavahuvvo duollet dále dahje dušše oktan oahppofágan, de joavkku galggašii gohčodit eará láhkái.

Giellalávgun sáhttá gohčodit dakkár doaimmaid mánáidgárddis dahje skuvllas, gos sámegiella lea oahpahus- ja gulahallangiellan, vaikko dat ii leat mánáid ruovttugiella / vuosttaš giella. Geavahusas lea dalle dat modealla, man bargojoavku lea gohčodan oamastanmodeallan. Mánát ohppet sámegiela praktihkas, doaimmaid bokte. Sii ožžot álggus ieža hupmat dan giela man máhttet, muhto sii sámástišgohtet dađi mielde go sii ohppet sámegiela. Giellalávgumis ollašuttuovvvo gielladiđolaš giellalávgunpedagogihkka. Rávesolbmot veahkehit ja dorjot máná sámasteami ja

ovdánahttet dan iešguđetlágán pedagogalaš vuogiiguin ja materiálaiguin. Ulbmil lea dat, ahte mánná hállagoahtá giela produktiivvalaččat. Riikkagiella ii galgga hubmojuvvot mánáiguin iige dat geavahuvvo doarjjagiellan. Vuollel skuvlaahkásaččaid giellalávgun lea *árat giellalávgun* ja skuvllaagis álgán giellalávgun *manjit giellalávgun*. Gievrramus giellalávgunmálla lea *dievaslaš giellalávgun*, gos buot doaimmat ollašuvvet sámegillii. Jus oassi doaimmain lea sámegillii ja oassi riikkagillii, gažaldagas lea *oasseáigásaš giellalávgun*. Dat ii leat seammá beaktil go dievaslaš giellalávgun, iige das sáhte vuordit seammá buriid gielalaš bohtosiid. Oasseáigásaš giellalávgunis sámegiela oassi galgá leat unnimustá 50 % buot doaimmain, muđuid doaimmat eai deavdde giellalávguna kriteraid.

Giellabeassi lea árat, dievaslaš giellalávgun mánáidgárddis eamiálbmoga dahje unnitlogu gillii. Dakkár joavku doaibmá nappo oamastanmodealla mielde. Mánát bohtet giellabeassái dan agis go dárbbášit mánáidgárdesaji, ja sidjiide hubmojuvvot giellabeasis duššebeare sámegiella álggu rájes. Giellabeassi galgá leat ollislaš, searvvušlaš giellaealáskahttima oassin, bearrašiid ja servoša čatnašupmi doaimmaide lea guovddážiis. Dat galgá álggahit ođđasis giela sirdáseami sohka buolvvas nubbái dakkár sosiolingvistihkalaš dilis go mángasat leat massán sámegiela bearrašiin. Giellabeasi manjá mánáin galggašii leat vejolašvuohta beassat sámegielat skuvlaoahpahussii.

Ovddabealde namuhuvvon doahpagat geavahuvvojit dálá áiggi dávjá boastut: dakkár doaimmat ja joavkkut, mat eai deavdde omd. giellalávguna kriteraid, gohčoduvvojit giellalávgunin. Erenoamáš čuolbma dat lea leamaš giellabeassi-doahpagiin, mii lea váldojuvvon muhtun sajiin geavahussii ee. oktii vahkus lágiduvvon giellabottuid olis. **Giellabeassin galgá gohčodit dušše beaivválaš mánáidgárdejoavkku, mii doaibmá dievaslaš giellalávguna prinsihpaid mielde, nappo oamastanmodealla mielde. Duollet dálle lágiduvvon giellabottuid ii galgga gohčodit giellabeassin.** Skuvllas dahje rávesolbmuiguin lágiduvvon doaimmaidge ii galgga gohčodit giellabeassin, vaikko geavahuvvoše dievaslaš giellalávgunmetodat. Giellabeassi-namahus čujuha dušše vuollel skuvlaahkásaččaid doaimmaide. Nie lea maiddá eará máilmmiguovlluin, gos giellabeassemetodihkka adnojuvvu, ee. engelasgillii *language nest*, maorigillii *kohanga reo* ja havaijagillii *punana leo*.

Jus mánáidgárde-, skuvla- dahje astoáiggedoaimmat eai deavdde giellalávguna eavttuid, daid olis berre geavahit eará namahusaid, omd. *giellariššu*, *-deaivvadeapmi*, *-leaira*, *-kafea* dahje *-riekkis*. Dego jo bođii ovdan: lea hui dehálaš áddet, ahte dihto doaibmavugiiguin lea vejolaš olahit dihto mihtuid. Jus doaimmaid namahus čujuha dasa, ahte mánná galgá gullat sámegiela olles áiggi ja sámástišgoahtit produktiivvalaččat, muhto doaimmaid organisatoralaš bealit, viidodat ja sisdoallu eai vástit namahussii, de dat leat hui vahátlaš. Dat hehtte servodaga áddejumi giellaoččodeami ja -ovdánahttima birra ja máná rivttiid iežas gillii ja kultuvrii. Dat

váttásmahtta gievrras giellamodeallaid lágideami ja váhnemiid válljejumiid iežaset mánáid buorrin.

7.3 Giellamodeallaid vejolaš gievruhahttinuogit

Sámeservodagas ferte vuoruhit juohke áidna máná vuoigatvuoda sámegillii, ja juohke máná lea dehálaš. Bargjoavku guorrasa Váibmogiela (NOU:2016) evttohusaide vuolidit ohppiidlogu golmma mánái go sámeluohká galgá álggahit. Dainna vugiin eambbo mánát ožžot oahpahusa gievrras giellamodealla alimus dási mielde. Mánáid lohkomearri lea sámegielat fálaldagaid dáfus mearkkašahtti fáktor, muhto nu lea maiddái rávesolbmuid, bargiid lohkomearri. Eanas sámi guovlluin váilot sámi oahpaheaddjit ja mánáidgárdebargit. Fálaldagaid eaiggádat háliidit dábálaččat čuovvut riikkadási pedagoganorpmaid, go fas vásáhusat Sámis čájehit čielgasit, ahte mánájoavkkus fertejit leat eambbo rávesolbmot, vai gielladiđolaš bargovuogit lihkostuvvet. Galle sámegielat rávesolbmo leat juohke máná nammii giellafálaldagain váikkuha dasa makkár doaimmaid lea vejolaš čađahit sámegillii, man stuora oasi olles fálaldagas lea vejolaš čađahit sámegillii ja makkárat leat fálaldaga bohtosat.

Gievrras giellamodeallain leat iešguđet dásit. Gievrras giellamodeallaid fertege oaidnit kontinuman, jotkkolašvuontan. Mánáidgárddi dahje skuvlla doaimmamodealla gievru dan mielde mađi stuorát oassi oahpahas fállojuvvo sámegillii ja mađi buoret návccaiguin doaimmat ollašuttujuvvojit. Omd. skuvllas sámegiella sáhtta doaimmat oahpahasgiellan mángga osiin, stuorit oasis dahje olles oahpahas. Jus sámegiella lea oahpahasgiellan olles oahpahas de lea dat dieđusge gievrrat giellamodealla go jus sámegiella lea oahpahasgiellan dušše muhtin oasis oahpahas. Goappaš oahpahasvuogit leat gievrras giellamodeallat, muhto nubbi lea gievrrat. Dat, man gievrras modealla geavahuvvo, váikkuha sakka dasa, makkár gielalaš bohtosat leat vuordimis. Mii goittotge deattuhit dan, ahte buot gievrras giellamodeallaid ulbmil galgá leat mánáid produktiivvalaš sámegielatvuolta.

Beroškeahtta das, makkár giellamodealla lea geavahas, doaimmaid lágideaddjit, bargit ja olles sámeservodat berrejit geahččat movt sámegiela sajádaga sáhtta gievruhahttit. **Berre leat čielga vuordámuš ahte suhkanat ráhkadit plána movt gievruđit sámegieloahpahusa.** Seammás lea dehálaš ahte suhkaniin gávdno sámegielat bargiid rekrutterenplána.

Ee. čuovvovaš vugiiguin lea vejolaš gievruhahttit sámegiel fálaldaga:

1. **Deaivvadeamit goaikkanasmodealla doarjjan:** Jus mánáide fállojuvvo dušše sámegiela fágaoahpaheapmi, juogo báikkis dahje gáiddusoktavuođaid bokte, eaige eará fágat oahpahuvo sámegillii, de dat gullá geahnohis giellamodellii, man mii gohčodit goaikkanasmodeallan. Go dakkár oahpahusa galgá gievruhahttit, okta vejolaš vuohki lea fállat mánáide jeavddalaš, fysalaš deaivvadeamiid, madda čohkkejuvvojit omd. dihto guovllus buot sámegielat oahppit. Deaivvadeamit galget lágiduvvot

sámegillii oamastan- dahje nannenmodealla bokte, dan mielde, makkár gielladuogáš ja -dássii mánáin lea. Mánáidgárdesuorggis sáhtá maid fállat deaivvadeamiid maidda sihke máná ja váhnen searvaba.

2. **Oassin sámegiela fállat:** Bargojoavku evttoha riggoahttit giellaoahpahusa, mii dárkkuha skuvllas dan, ahte giellaoahpahusa lassii livčče unnimusat guokte eará oahppoávdnasa/fága oahpahus sámegillii. Dainna lágiin lea vejolaš nannet geahnohis modealla, go sullii 25% olles oahpahas de fállajuvvo sámegillii. Dákkár oahpahasvuohki lea geahččaluvvon ee. Suoma bealde Heahtá skuvllas. Romssa suohkanis árvalit fállat nuoraidskuvladásis guovtti fágas oahpahusa sámegillii, ohppiide geain lea sámegiella fágan 2022 čavčča rájes. Jus mánáidgárddis ii leat vejolaš doaimmat oalát sámegillii, giellabirrasa sáhtá ordnet dihto áiggi dahje dihto sajis. Omd. okta beaivi vahkus oalát sámegillii dahje sámegiella áidna gulahallangiellan olgun. Máná sámegiela oamasteami ja nannema dáfus lea buoret hukset dihto dilálašvuodaid ovttagielat sámegiela birasin go geavahit jámma sihke sámegiela ja riikkagiela.
2. **Belohakkii sámegiela fállat:** Dán modeallas mánáid beaivválaš fálladagas lea sámegillii unnimusat 50% áigge. Modealla sáhtá geavahit mánáidgárddis dahje skuvllas omd. jus ollásit sámegiela doaimmat eai lihkestuva danne go lea váttis oččodit sámegiela bargiid. Sámis lea dát vuohki geavahuvvon ee. Elgá mánáidgárddis lullisámiguovllus buoriid bohtosiiguin.

Buot dakkár modeallain, main sámegiella geavahuvvo dušše oasseáiggis, ferte plánet vuđolaččat ja gielladiđolaččat.

Eaiggáda ovddasvástádus galgá ollašuvvat vuosttamužžan oahpahanmodealla ja oahpahusa lágideami olis. Mánáid ja nuoraid sámegiela birrasa ferte goittotge nannet buot vejolaš arenain ja vugiiguin. Okta lasáhus giellabirrasii sáhtá leat **eahketbeaivedoaimmaid / skuvlla astoáiggefálla lágideapmi sámegillii**. Dat lea buorre vejolašvuhta, go dat doaimmat dollet sisttis speallama, stoahkama, olgoaktivitehtaid ja friddja gulahallama, maidda sámegiella heive hui bures. **Nubbi vuohki nannet sámegiela birrasa lea rekrutteret mánáidgárddiide ja skuvllaide sámegiela resursaolbmuid**. Sii sáhttet leat eallilan olbmot geat bohtet jovkui jeavddalaččat mitalit, stoahkat, lohkat dahje bargat mánáiguin árbevirolaš barguid. Lea maiddái vejolaš ávkkástallat nuorat sohkaolvvain. Skuvlaoahppit sáhttet fitnat mánáidgárddis oktii vahkus eahketbeaivvi ja lohkat mánáide, stoahkat singuin ja veahkehit olgobuđaldemiin. Smávva mánáide lea dehálaš oaidnit stuorit mánáid stoahkanskihpárin ja gielalaš rollamállen. Vuorraset olbmot fas leat hui mávssolaččat giela ja kultuvrra sirdima ja nannema dáfus. Go olggobeale resursaolbmot servet mánáidgárde- dahje skuvlafállaide, de lea dehálaš ahte sii oahpásmuvvet diđolaš giellageavadiidda, mat čilgejuvvojit 4. kapihttalas.

8 Diđolaš giellageavadat gievrras giellamodeallaid geađgejuolgin

Gielladiđolašvuhta lea dehálaš ja ávžžuhahtti árvu ja doaimanprinsihppa buot olbmo doaimmain, muhto erenomážit áitatvuloš gielaide nannemis ja ealáskahttimis. Gielladiđolašvuhta mearkkaša gielaide ja giellageavadiid diđošteami ja

guorahallama ja doaimmaid plánema gielaid geahččanguovllus. Dat lea nappo gievrras giellamodeallaid vealtameahtun oassi. Sámi mánáidgárde- ja skuvladoaimmain ii leat doarvá ahte rávesolbmot dušše sámástit mánáiguin, almmá makkárga čiekŋalet guorahallama haga. Rávesolbmuin ferte leat ipmárdus iežaset giellageavadiin, iešguđet gielalaš válljejamiid váikkuhusain ja sin rollas gielalaš ovdagovvan ja stivrejeaddjin mánáide. Bargujoavku guorahallá dán oasis gielladiđolašvuoda viiddis ollisvuodas muhtun fáktoriid, mat min oainnu mielde váikkuhit sakka giellafálaldagaid lihkostuvvamii ja bohtosiidda: **ovttagielat sámeielat birrasa huksema, mánájoavkku gielalaš stivrema ja giellafálaldagaid árvvoštallama.**

Gielladiđolaš lahknanvuohki doallá sisttis maddái diđolašvuoda mánájoavkku gielladuogážiis ja gielalaš dárbbuin. Mii leat dokumeanttas *Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat* čájehan guokte gievrras giellamodealla. Erohus dán guovtti gaskkas leage juste mánájoavkku gielladuogážiis, ja giellamodeallat nappo čielgasit čájehit midjiide ahte dá leat guokte goabbatlágan mánájoavkku. Mánáidgárddis ja skuvllas **fertejtit goabbat ládje bargat jus goappaš mánájoavkkuin galget bohtit produktiivvalaš sámeielat mánát.**

8.1 Ovttagielat, sámeielat birrasa huksen

Sámeielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagaid bohtosiidda váikkuha buot eanemusat dat, man bures leat lihkostuvvan hukset sámeielat birrasa.

Produktiivvalaš guovttegielatvuohhta eaktuda ovttagielat birrasiid. Ovttagielat birrasa huksen fas eaktuda gielladiđolašvuoda. Dan dehálaš oassi lea systemáhtalaš giellaválljen. Dat mearkaša dan, ahte sámeielat mánáidgárdejoavkkus dahje skuvlaluohkás sámeielat rávesolbmot sámástit mánáiguin álo systemáhtalaččat. Sámit leat mánnggagielat álbmot, ja váldogielaid deaddu lea garas olles Sámis. Mánnggagielat olbmuid ja joavkkuid gaskkas lea dábálaš válljet giela gulahallanprinsihpa vuodul: válljejuvvo dat giella, man buohkat áddejit. Mánnggagielagiid giellaválljen ii leat álo systemáhtalaš: olmmoš sáhtá válljet iešguđetge gielaid gaskkas dili, birrasa, fáttá ja iežas mielladili mielde. Lea vejolaš, ahte mánnggagielat olmmoš ii álo oppa fuobmáge, man gillii son hupmá. Dat albmanus gohčoduvvo gielladiehtagis *kodamolsumin* dahje *kodaid ovttastahttimin* (eng. *code mixing / code switching*). Priváhta birrasiin mánnggagielat giellageavadiid ii leat álo vejolaš iige dárbuge stivret. Sámeielat mánáidgárddit ja sámeoahpahuš goittotge berrejit leat nu ovttagielat birrasat go beare vejolaš. Dat mearkaša, ahte **bargit fertejtit nagodit dihto muddui bargat mánnggagielat servošiid dábálaš, árgabeaivválaš giellageavadiid ja norpmaid vuostá.**

Manne systemáhtalaš sámasteapmi lea nu dehálaš? Juohke sátni, mii mánáide daddjo riikkagillii, lea dajakehtes sátni sámeigillii, ja dat geahpida máná sámeielat hivvodaga, man galggašii suodjalit ja nannet. Nubbi aspekta lea dat ahte

rávesolbmuid giellageavadat leat ovdagovvan mánáid giellageavadiidda. Jus mánáidgárde bargit ja oahpaheaddjit čájehit ahte lea ortnegis molsut sáme gielas riikkagillii, omd. dalle, go lea hupmu “válttis” fáttáid birra dahje dalle go olmmoš lea váiban, dat signalisere mánáide ahte sáme giella ii leat seamma buorre ja anolaš go riikkagiella. Sáme gielat bargit fertejit diđoštít iežaset giellaválljemiid ja daid mearkkašumi. Lea dehálaš, ahte giellaválljema birra hubmojuvvo bargoservošis ja bargiide lágiduvvo skuvlejuvvi gielladiđolaš geavadiid birra.

Gielladiđolašvuohta berre sajáiduvvat ásahusaid oktasaš bargovugiide, bissovaš ja diehttevaš oassin sáme gielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmain. Dat ii nappo galgga leat ovttaskas bargi gelbbolašvuođa ja beroštumi, váhnemiid vuordámušaid dahje mánnájoavkku giellamáhtu duohken. Ovttaskas váhnemiin sáhttet leat iešguđetlágan motivašuvnnat válljet sáme gielat fáldadaga mánáidasaset. Mánáidgárddit, skuvllat, mánáidgárde bargit ja oahpaheaddjit leat profeshunála aktevrat sáme gielaid sirdimis ođđa buolvvaide. Lea deatálaš ahte mánáidgárddi ja skuvlla giellafilosofija, ulbmilat ja geavadat leat čielgasat sihke oahpaheddiide, bargiide ja váhnemiidda.

Dalá áiggi goittotge Norgga ja Ruota bealde sámi mánáidgárddiin lea dábálaš geavahit riikkagiela veahkkegiellan mánáiguin. Riikkagielaide geavaheapmái sámi giellafáldadagain leat dávjá guokte ákka. Vuosttaš ágga lea gielladoarjja. Muhtumin ákkastallojuvvo ahte nuppi giela oahppama várás lea buorre doarjut máná vuosttaš giela, ja danne livččii buorre geavahit maiddái riikkagiela sáme gielat fáldadagain. Lea áibbas duohta ahte buot gielalaš doarjja ovdánahtta máná giellaoččodeami.

Riikkagiella goittotge dorjojuvvo máná eallimis hui ollu iešguđetge birrasiin, go fas sáme gielat birrasat gávdnojit ollu uhcit. Sáme gielat fáldadaga ulbmil ii leat doarjut riikkagiela, baicce sáme giela. Nubbi ágga lea oadjebas biras mánáide.

Dávjá ákkastallojuvvo ahte sihkkarastin dihte mánáide ládis ja oadjebas birrasa, de lea deatálaš láchit saji sin nannoset gillii maiddái, ja dan dihte berre mánná beassat geavahit riikkagiela nu movt alces heive buoremusat. Dát sáhtta maiddái leat váhnemiid čielga vuordámuš. **Oadjebasvuođa ja dorvvolašvuođa sáhtta goitge olahit mángga láhkái ja giellabirrasa lea vejolaš stivret liekkusvuođain.** Dan birra čuožžu eambbo oasis 4.2.

8.2 Giellabirrasa stivren

Sihke mánáidgárddiin ja skuvllain berre leat čielga vuordámuš ahte mánná váldá atnui sáme giela, ja ahte sáme giella šaddá máná hupmangiellan. Giellaválljen ii leat dušše máhtu duohken, dat sáhtta maid sajáiduvvat meannudeapmin. Jus mánná hárbána ahte sáme giela ii dárbbáš hupmat, de dan meannudeami lea váttis jorgalahttit. Jus mánát galget sámástít, de fertejit guokte dingga leat sajis:

1. Máhttu: mánás ferte leat dan mađe sáme gielmáhttu ahte duođaid nákke sámástít.
3. Dárbu: mánná ferte dovdat dárbbu sámástít.

Dárbu dihto giela hupmat badjána vuosttažettiin ovttagielaigiid searvvis. Jus lea ovttagielat sámegielat fárus, de badjána dárbu sámástit jus dainna olbmui galgá gulahallat. Sámis leat goittotge eanas sámegielat unnimusat guovttegielat. Dárbu sámástit ii leat danne čielgasit čadnon gulahallamii, go mii bures gulahallat sámegielaigiiguin riikkagiela bokte. Sámis dakkár duohta dárbu sámástit šaddá álkit dalle, go lea dahkamuš nuppi riikka sámegielaigiuguin, geaiguin ii leat vejolaš välljet riikkagiela ja geaiguin sámegiella lea lunddolaš gulahallangaskaoapmi. Sámis leatge buorit vásáhusat sámegielat ohppiid rájaid rasttildeaddji, oktasaš doaimmaid olis, ee. Ohcejoga ja Sirpmá skuvlaoahppiid gaskkas. Dat lea goittotge vejolaš dušše dihto guovlluin ja dihto sámegielaid ektui, ja praktihkas váttis lágidit jeavddalaččat goittotge smávva mánáiguin. Eanas sámemánáid árgabeaivvis lea nu, ahte go eat dárbbas sámástit vai gulahalašeimmet, de ii leat goassege bággu sámástit. Juste dán geažil mii eat leatge dássáži juohke oktavuodas lihkostuvvan oažžut mánáid sámástit. Mánáide ja nuoraide ferte cegget dárbbu sámástit čielga vuordámušaid bokte - ovttagielat birrasis, gos rávesolbmot didolaččat stivrejit mánáid giellageavaheami.

Go mánát leat unnit, de sis lea stuorámus potentiála oahppat eambo gielaid almmá oahpahusa ja rahčama bokte. Mánát eai leat giellaaktivisttat, hui hárve mánna vällje giela ideologalaš ákkaid vuodul, dego rávesolbmot soitet bargat. Mánát geavahit giela gulahallama váste, ja välljejit dan giela man bokte njuovžilepmosit gulahallet earáiguin. Mánát leat seammás hui hearkkit ja čeahpit välljet giela dakkár signálaid mielde, maid sii áicet iežaset birrasiin. **Ovttá dehe guovtti máná dárusteapmi sáhtta nappo váikkuhit olles mánnajoavkku beroštupmái dárustit beaivválaččat. Rávesolbmuid ovddasvástádussan lea stivret mánáid giellaválljema ja bisuhit sámi giellafálaldagaid ovttagielaigin.**

Giellabirrasa stivren lea nappo deatlaš, muhto dat ii leat eisege álki.

Mánáidgárdebargit dávjá mitalit ahte olmmoš dovdá iežas garasin ja unnán liekkusin go ii juollut saji máná vuosttašgillii, ja sii ballet movt dákkár starggasvuolta váikkuha máná dorvvolašvuhtii ja obbalaš ovdáneapmái. Dutkamat leatge guorahallan movt mánáid ovdáneapmái váikkuhit iešguđetlágan bajásgeassinvuogit. Rávesolbmuid meannudeapmi mánáiguin juhkkjuvvo njealji rávesolmmošrollii, dan mielde movt sii čájehit liekkusvuoda ja vuordámušaid mánái. Liekkusvuolta ja vuordámušat leat rávesolbmo meannudeamis guokte dehálaš dimenšuvna.

Go rávesolmmoš ovttahtta liekkusvuoda ja vuordámušaid iežas gulahallamis mánáiguin, dat gohčoduvvo *autoritatiiva bajásgeassinvuohkin*. Dakkár bajásgeassinvuogis rávesolbmos leat čielga vuordámušat mánái, earret eará meannudeami, bargguid ja oahppama hárrái. Seammás rávesolmmoš hukse buriid oktavuodaid ja oadjebas gulahallama mánáin, čilge manne mis leat vuordámušat

láhttema hárrái ja addá mánnái vejolašvuoda ovdanbuktit iežas jurdagiid. Dát bajásgeassinvuohki sihkkarastá mánáide dorvvolašvuoda ja dahká sin iešheanalazžan.

Autoritatiiva rávesolbmuid vuostebárran leat ges *miediheadji rávesolbmot*. Miediheadji rávesolbmot čájehit ollu liekkusvuoda mánáide, muhto sis fas leat unnán vuordámušat. Jus sis ležžet vuordámušat, de lea álo vejolaš ákkastallat ja rievdadit vuodđoeavttuid. Dát lasiha mánáid birrasii vuorddekeahthesvuoda. Vaikko orruge leame liekkusvuolta go olmmoš ii stivre máná eai leat makkárga vuordámušat mánáide, omd. giellageavaheami dáfus, de dutkamat čájehit ahte dakkár rávesolmmošrolla ii seamma bures hukse oadjebasvuoda ja buriid oahppaneavttuid mánáide. Dutkamat čájehit ahte go rávesolbmot čájehit áddejumi ja liekkusvuoda mánáide seammás go leat čielga rájit ja vuordámušat, de máná hukse iešheanalášvuoda ja iešluohttámuša.

Autoritára rávesolbmot fas gáibidit mánáin ollu, áibbas beroškeahhtá mánáid agis ja láddanmutter, ja čájehit unnán áddejumi ja liekkusvuoda. Sii eai čilge vuordámušaid ja gáibádusaid duogáža eai atte mánáide vejolašvuoda ovdanbuktit eahpádusa, balu ja eahpesihkarvuoda. Dáinna bajásgeassinvugiin mánáid šaddet unnán iešbirgejeaddjit. *Dodjálás rávesolbmuid* eai leat vuordámušat mánáide iige liekkusvuolta, ja sii leat oppalohkái unnán oinnolaččat mánáide bajásšaddamis. Dakkár rolla ii leat heivvolaš iige sávahahtti bajásgeassin- ja oahppoásahusain.

Giellabirrasa stivren gullá autoritatiiva bajásgeassinvuohkái, dalle go dat dahkko áddejumiin ja máná vuhtiiváldimiin. Dán bajásgeassinvuogi vuodđoprinsihppa lea ahte vuordámušaid galgá čilget ja vuodduštit, dat galget heivet mánáide láddanmuddui, ja mánáid galget beassat ságastit vuordámušaid birra. Buot dát prinsihpat láchet saji giellaságastallamiidda, mat sáhttet ovddidit sihke mánáide ja rávesolbmuid gielladiđolašvuoda. Ságastallamiid bokte sáhtta ovtta mánáiguin digaštallat manne lea deađalaš sámastit. Liekkusvuoda sáhtta olahit go addá mánáide saji muitalit movt son vásiha sámasteami. Leago váttis sámastit go ii dovdda buot sániid maid dárbaša? Dovdágo máná balu? Mánngagielat mánáin soitet laktásit iešguđetlágán dovddut iešguđet gielaide ja daid geavaheapmái. Daid dovdduid lea dehálaš dahkat oinnolažžan ja guorahallat, sihke gielladiđolašvuoda geahččanguovllus ja sámepedagogihka inklusiivvalášvuoda ja mánáide aktiivvaláš rolla dáfus.

Lea deađalaš ahte mánáidegárddiid bargit ja oahpaheaddit dihtet ahte giellabirrasa stivren ii dagat mánáide dorvvuhisvuoda, muhto baicca doarju mánáide dorvvolašvuoda. Dutkamat leat maiddái čájehan ahte go sámi nuorat máhttet sámegiela, de sis lea nannoset čanastat sámi identitehtii, ja dat orru nanneme sin buresveadjima. Sámi mánáide lea nappo buorre oahppat sámegiela, ja dan son dahká buoremusat jus beassá beaivválaččat leat ovttagiela sámegiela birra ja go sus

vuorjuvvo ahte hupmagoahdá sámegiela. Ásahasat eai berre atnit vuodđun máná giellapreferánssaid dakkár dilis go máná ii vuos hálddaš sámegiela nu bures.

Ovttagielat, sámegielat birrasa dáfus lea hui mearkkašahhti dat, galle bargi leat dihto sturrosaš mánájoavkkus. Dušše jus rávesolbmot leat doarvá, sii nagodit searvat aktiivvalaččat mánáid stohkosiidda ja doaimmaide ja stivret mánáid sámasteami. Mađi eambo mánát leat iehčanassii, dađi eambo jáhkehahti lea ahte sii gulahallet riikkagillii. Bargojoavku deattuha ahte sami mánáidgárddiin ja skuvladoaimmain galget leat eambo bargit go riikkagielat doaimmain. Dan ferte doaimmaid lágideaddji ja jodiheaddji váldit vuhtii.

8.3 Árvvoštallan

Gievrras giellamodeallaid definišuvnnas lea árvvoštallan dehálaš oassi. Mánáid giellageavaheapmi galgá jeavddalaččat árvvoštallojuvvot. Árvvoštallama vuodđun lea bargojoavkku definieren ulbmil: produktiiva sámegielat mánát. Go dan galgá árvvoštallat, de ferte jearrat: “Sámástitgo mánát?” Dán jearaldaga berre guorahallat guokte fáktora bokte: 1. mánáid gielalaš návccat, dahjege sin máhttu sámegielas, 2. sin giellaválljen, nappo dat, geavahitgo sii sámegiela produktiivvalaččat iešgudet olbmuiguin ja diliin.

Go sámegiella lea mánájoavkku gulahallangiellan ja mánát duodaid leat produktiiva sámegielagat, de árvvoštallamii boahdá maid liige oassi, mii nannenmodeallain álggu rájes lea árvvoštallama guovddáži: Movt lea mánáid sámegiella? Movt mii sáhttit bargat vai máná giella ovdána? Oamastanjoavkkus ferte ovddemusat bargat dainna ahte mánát sámástit juohke áidna dilis, ja nu ii leat ávkkálaš árvvoštallamis deattuhit mánáid giela iešvuodaid ja mánggabealatvuoda ovdal go sámegiella lea mánájoavkku gulahallama ja oahppama reaidun.

Árvvoštallama ulbmil lea addit bargiide reaiduid vai sáhttet bargovugiid rievdadit ja heivehit daidda hástalusaide maid vásihit mánájoavkku giellageavaheamis ja gielladáiddus. Árvvoštallama ulbmil ii leat dušše bargiid diđolažžan dahkat das goas mánát eai sámás ja goas de fertejit rievdadit bargovugiid. Liikká dehálaš lea dahkat bargiid diđolažžan lihkestuvvama hárrái. Go lea diđolaš dasa maid dahká go mánát sámástit, de sáhtá dan bargovuogi ovdánahtti ja atnit sullasaš bargovugiid doaimmain main mánát eai sámás seamma ollu. Go mánájoavku rievdá, de árvvoštallama bokte čielgasit boahdá ovdan jus giellageavaheapmi ja giellamáhttu mánáid gaskkas rievdá, ja nu sáhtáge álo heivehit bargovugiid mánájoavkku hárrái. Vaikko okta bargovuohki lea doaimman ovdal, de ii leat daddjon ahte dat doaimma maiddái dalle go mánájoavku rievdá.

Guovddáš jearaldagat oamastanmodealla árvvoštallamis: Leago máná ollen dakkár gielladáiddu dássái ahte sus leat návccat sámástit produktiivvalaččat? Makkár dilálašvuodain mánát lávejit sámástit? Goas buoremusat lihkestuvvat?

Goas mánát eai báljo sámás, ja movt sáhttit mánáid giellageavaheami stivret sámegiela guvlui dákkár dilis? Maid mii dahkat riehta? Movt sáhttit rievdadit bargovugiid vai lihkostuvvat buorebut?

Guovddáš jearaldagat nannenmodealla árvvoštallamis: Leatgo giellaoahpalaš oasit mat leat rašit mánájoavkku gielas? Movt lea mánáid sátnehivvodat? Adnojitgo riikkagielsánit ollu? Dán árvvoštallama ulbmil lea fuomášuhttit bargiide daid beliid máná gielas maid diđolaččat sáhttet nannet. Jus riikkagiella adnojuvvo ollu mánájoavkkus, de berre vuoruhit oažžut sámegiela gulahallangiellan mánáid gaskkas.

Árvvoštallan lea guovddáš oassi diđolaš giellageavadis danne go dat lea buorre vuohki movt rávesolbmot mánáidgárddiin ja skuvllain šaddet diđolaččat iežaset bargovugiin. Mánát berrejit searvadahttojuvvoat árvvoštallamii, dán birra leat čállán eanet kapihttalas 5.2.2.

9 GievrRAS giellamodeallaid ollašuttin sámI mánáidgárddiin ja skuvllain: vejolaš bargovuogit

Dokumeanttas leat dál boahtán ovdan gievrRAS giellamodealla guokte beali, organisatoralaš bealit mat fertejit leat sajis, ja diđolaš giellageavadat, maiguin mánáidgárddiin ja skuvllain ferte bargat vai sámegiela fálađat doaibmá. Dát gullet sámegielaohpahusa struktuvrralaš eavttuide. Dán kapihttalas bargujoavku guorahallá iešguđet praktihkalaš beliid, mat laktásit gievrRAS giellamodeallaid ollašuttimii. Oahpaheddjiin ja mánáidgárdebargiin lea metodafriddjavuohta, dat mearkaša ahte ieža besset mearridit makkár bargovugiid áigot geavahit. Dát kapihtal doaibmá inspirašuvdnan ja das leat ovdamearkkat movt sáhttá bargat.

9.1 Mánáid sirren gielladili mielde

Sámegiela mánáidgárde- ja oahpahusdoaimmaid ulbmil lea fállať juohke mánái gievrRAS giellafálađaga dakkár dásis, mii heive su duogáži ja dárbbuide. Oktageardánis prinsihppa lea ahte **máná ferte álo fidnet vehá eambo go maid son máhttá: giellafálađat ii galgga leat sutnje menddo álki, muhto ii menddo váttisge**. Dego mángii lea namuhuvvon, sámemánáid duogážat ja dilis molsašuddet sakka. Iešguđet guovlluin ja iešguđet giellajoavkkuin leat hui iešguđetlágan dilis, muhto nu leat dávjá maidaí ovtta ja seamma guovllus. Lea hui mihtilmas dilli, ahte oassi mánáin hupmet sámegiela ruovttugiellan ja geavahit giela produktiivvalaččat, ja fas muhtun mánáin ruovttus hállojuvvo eanaš dahje dušše riikkagiella, ja máná

sámegiela máhttu lea eanaš reseptiivvalaš dahje váilu oalát. Dalle okta oktasáš sámegielat joavku ii fála juohke mánnái buoremus vejolaš diliid ovdánit sámegielas iežas dási mielde. Dat soaitá lihkostuvvat jus joavkkus leat nu ollu bargit, ahte lea vejolaš sihkkarastit juohke mánnái sámegielat fálaldaga ja doarjaga individuálalaččat. Praktihkas dilli lea goittotge dávjá dakkár, ahte eai leat doarvái návccat jámma váldit vuhtii juohke máná, baicce giellafálaldaga ferte lágidit heajumus gielladáiddu mielde, ja dalle nanu sámegielat mánát eai oaččo doarvái doarjaga ja hástalusa iežaset ovdáneapmái. Seamma fuones molssaeaktu lea jus giellafálaldat lea menddo gáibideaddji daidda mánáide, geaid gielladáidu ii leat vel nanus ja produktiivvalaš, ja sii duššástuvvet ja bázáhallet.

Dárbu fysalaččat sirret ja gáibádus váhnemiin fysalaččat sirret dán guokte mánnájoavkku badjána go giellafálaldat ii doaimma, go mánát geavahit riikkagiela sámehoahpahasas. Jus dákkár dilis ii sirre, de nannenjoavkku mánát maid dárustišgohtet. Jus lihkostuvvá oamastanjoavkku mánáid giela molsut, de sirren ii oba šattage čuolbman, ja dalán go dainna lihkostuvvá, de sáhtá sirrema loahpahit. Dakkár dilis go riikkagiella lea oamastanjoavkku mánáid gulahallangiellan mánáidgárddis dahje skuvllas, de lea buoremus lágidit guokte sierra sámegielat joavkku mánáid gielladiliid mielde. Gievrras giellamodeallaid dáfus dat mearkkaša ahte seamma mánáidgárddis dahje skuvllas leat sihke joavkkut, main geavahuvvo oamastanmodealla, ja joavkkut, main geavahuvvo nannenmodealla. Suomabealde dakkár modealla doaibmá mánáidgárdedásis dan bokte, ahte leat guokte sierra tiippa sámegielat mánáidgárdejoavkku: 1) giellabeasis daidda geain ii leat sámegiella ruovttugiellan dahje muđuid vel nanu sámegiela dáidu, ja 2) eatnigielagiidda dárkkuhuvvon sámegielat joavkkut. Goappáge kategorijas mánáidgárddi bargit hupmet mánáiguin dušše sámegiela, muhto giellafálaldaga dássi lea heivehuvvon mánáid gielladási mielde. Giellabeasis geavahuvvo giellalávgunmetodihkka: mánáide hubmojuvvo čielgasit, guovddáš sánit ja frásat geardduhuvvojit jámma, veahkkin leat mimihkka ja govat. Eatnigielagiiguin fas lea ee. vejolaš geavahit molsašuddi ja rikkis sámegiela álggu rájis, go sis jo leat gielalaš vuodđonávccat, maid ala sáhtá hukset máŋggabealat gielladáiddu. Nubbi guovddáš erohus laktása mánáid sámásteapmái. Eatnigielat mánáin sáhtá ja galgá vuordit produktiivvalaš sámásteami sihke ráves olbmuiguin ja gaskaneaset álggu rájis. Giellabeasis fas lea dábálaš ahte mánát hupmet álggus dušše riikkagiela, ja rávesolmmoš de bargá dainna ahte mánná oahppá sámegiela ja sámástiŋgoahtá.

Dego mii leat deattuhan, sihke oamastan- ja nannenmodealla ulbmil lea máná produktiivvalaš sámegiela máhttu. Mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid ferte láchčit dan vuodul, ahte mánáidgárdeáigodaga maŋŋá mánná hupmá sámegiela produktiivvalaččat. Jus dat doaibmá, skuvllas ii leat šat dárbu sirret mánáid ruovttu gielladili mielde, nannenmodealla galggašii de heivet buohkaide.

Skuvllas ferte leat plána dakkár diliid várás, jus nannemodealla mielde doaibmi skuvlaluohkkái boahdá ovttaskas mánná, guhte ii máhte sámegiela ollinge dahje seamma dásis go earrásat. Dálá áiggi geavvá praktihkas dávjá nu, ahte dilli gártá ovttaskas oahpaheaddjái čoavdinláhká, ja ahte son hupmagoahdá dan ovttaskas oahppái riikkagiela, ja sáhtá gaskkohagaid olles luohkkái hupmat riikkagiela. Nu ii galgga leat. Váikkuha oalle negatiivvalaččat olles mánnájoavkui, jus oahpaheaddji geavahišgoahdá riikkagiela. Dat iige doarjjo riikkagielat máná sámegiela očcodeami ja enkulturerema ja soaitá šaddat sutnje hui lossadin. Čovdosiid ferte gávnnahit olles skuvlla dásis. Lea vejolaš ahte riikkagielat oahppái fálljuvvo sierra sámegiela oahpahus dahje ahte joavkui váldjuvvo persovnnalaš veahkkebargi, gii jámma veahkeha ja doarju su gielalaččat. Jus dakkár oahppit leat ollu, buoremus soaitá leat lágdit sidjiide sierra joavkku, man ulbmilin lea omd. ovtta lohkanjagi siste buvttadit dakkár sámegiela dáiddu, ahte mánná sáhtá sirdásit sámegiela luohkkái.

Mánáid sirren guokte sierra sámegoavkui sáhtá boktit dovdduid omd. váhnemiid gaskkas. Váhnemat soitet loavkašuvvat, jus sin máná evttohit bidjat oamastanjoavkui go fas sin jurdda lea, ahte mánná máhtá sámegiela. Guokte sierra joavkku vuogádaga ferte plánet vuđolaččat ja dan dárbbu ferte máhttit ákkastallat servodatlaččat. Dat ii galgga leat makkárge árvoválljen iige identitehtagazaldat, dat ii mital geange sápmelašvuodas iige meroštala máná gelbbolašvuoda. Dat lea baicce praktihkalaš vuohki doarjut juohke ovtta sámemáná su iežas dárbbuid ektui ja dainna lágiin nannet sámegiela servodagas.

9.2 Gielladiđolaš barggu álggaheapmi giellafálaldagain

Guokte goabbatlágan mánnájoavkku gáibidit guokte goabbatlágan bargovuogi. Sámis ii leat leamaš diđolašvuolta dan hárrái ahte dát guokte mánnájoavkku dárbbáhit goabbat bargovuogi jus galget seamma mihtu olahit. Mii leat mángii bargan riikkagielat ja sámegiela mánáiguin seammalágán bargovuogiiguin. Boađus lea ahte mánát riikkagielat ruovttuin eai leat šaddan produktiiva sámegielagin, ja dán láhká lea riikkagiella vuotán saji sámi mánáidgárddiin ja luohkain, maiddá sámegiela mánáid gaskkas. **Go mánát, geat juo sámástit ruovttus, bohtet sámegiela mánáidgárdái dahje skuvlii, de sii jotket sámasteamis doppe jus earát maid sámástit,** muhto riikkagielat mánát eai sámás dušše dainna go gullet sámegiela iežaset birra. **Oamastanmánáid hárrái fertejit rávesolbmot diđolaččat bargat vai mánná galgá oahppat sámegiela, ja rievdadit máná giellageavaheami.**

9.2.1 Movt álggahit gielladiđolaš barggu nannenmodeallas

Máná gielalaš doarjun ja ovdánahttin lea bastevaš proseassa. Nugo ovdal leat namuhan, de galggašii máná gielalaš fálaldat álo leat veahá alit dásis go su gielalaš návccat. Go mánná sámasta produktiivvalaččat, de lea bargun nannet ja viiddidit su gielalaš máhtu ja áddejumi. Nannenmodealla lea jurddašuvvon mánáide geain lea sámegiella ruovttugiellan. Vaikko mánát oččoditge sámegiela lunddolaš

dilálašvuodas, de leat sámezielat áitatvuloš gielat. Sámezielaid sajádat ruovttugiellan lea geahnohuvvan ođđaáiggis, go riikkagielat ožžot coavcci min árgabeaivvis iešguđetlágan elektrovnnalaš rusttegiid bokte, nugo TV, dihtora, dihtordulbosiid ja dihtorspealuid. Áigi mii ovdal geavahuvvui oalát sámezielat gulahallamii, geavahuvvo dal maiddái riikkagielat sisdoalu geahččamii ja guldaleapmái. Nannenmodeallat fertejit dán servodatrievdama váldit vuhtii. Giella ii berre šat adnojuvot nu diehttelassan ahte dasa ii dárbbas láchit saji iige plánaid. Maiddái nannenmodeallas fertejit leat giellaplánat ja giellapolicy, mii muitala makkár sadji *sámásteamis* lea, ja mii vurdojuvvo mánáid giellaovdáneamis. Giellaplána berre maiddái muitalit movt mii vuostáiváldit mánáid geain ii leat sámeziella ruovttugiellan, ja makkár giellačuovvuleami sii ožžot vai olahit produktiivalaš sámezielamáhtu, ja movt giellafálaldat bargá vai riikkagiella ii oaččo coavcci gulahallangiellan.

Gielladiđolaš bargovuohki gáibida ahte bargit árvvoštallet sihke iežaset ja mánáid sámezielgeavaheami. Nannenfálaldagain sáhtá vuordit ahte sámeziella lea juo gulahallangiellan mánáid guovdu. Lea goitge dehálaš ahte oahpaheaddjit, ja eará bargit, čadat árvvoštallet leatgo arenat dehe áiggit, go riikkagiella dattege lea geavahusas, omd. go gehččet youtube, olgun, spábbačiekčamis dehe eará falástallandoaimmain, dahje orruugo muhtun mánáin riikkagiella vuoitime gulahallangiellan. Dasto ferte geahččalit gávdnat vugiid movt viiddidit sámeziella geavaheami maiddái dán dilálašvuodain. Rávesolbmot fertejit ieža leat ovdagovvan, ja sii fertejit ráhkkanit sámástit áššiid birra mat TV:s ja Youtubes gullojit aivve váldogielaide, ja fáttáid birra main ieža geavahit ollu riikkagiella sániid. Rávesolbmot fertejit maid sihkarastit ahte olgodoaimmat leat buorit giellabirrasat, ja ahte mánát olgun maid besset oččodit ođđa sániid ja geavahit sámeziella. Sámeziella geavaheami viiddideapmi gáibida ahte rávesolbmot servet mánáid doaimmaide, erenoamážit dakkár diliin go oidnet ahte riikkagiella vuoitá.

Rávesolbmot leat giellaovdagovvan mánáide. Sin bokte mánát ohppet giella ja dan makkár meannudeapmi lea dohkálaš go sámasta. Vaikko nannenmodeallas lea vuorddehahtti ahte mánát

leat ollu oahppan ruovttus, de lea goitge nu ahte giellafálaldaga bokte mánát galget nannet ja viiddidit maid leat oahppan. Giellafálaldaga rávesolbmot berrejit diđolaččat bargat iežaset giellageavahemiin, earret eará hárbhallat hupmat čielgasit. Lea maid mávssolaš ahte sii čuvvot daid giellageavahanprinsihpaid maid giellafálaldagas áigot oahpahit mánáide, ja nu maiddái unnidit riikkagiella sániid geavaheami sámásteamis. Muhtumin gullá olbmuid šuohkiheame ahte ovdalhan leat maiddái seaguhan riikkagiella ja sámeziella. Manne mii galgat dán áigge váruhit nu sakka das? Lea duohta ahte ovdal leat maid geavahan riikkagiella sániid ođđa áššiide, omd. keskus, senter, formanskáhppi, ja muhtun dákkár sánit gávdnojit

maiddái boares sátnegirjjiin. Giellaplánema ja normerema bokte mii leat goit ožžon sadjái sámegiela sániid ollu áššiide, nugo guovddáš ja ovdagoddi, ja riikkagielaid sánit leat dađistaga báhcán eret beaivválaš geavahusas. Otná dilis gullojit maiddái riikkagielaid sánit geavahusas dalle go sámegiela leat vástideaddji sánit. Go rávesolbmot välljejit riikkagielaid sáni eaige baicca sámegiela sáni, de dat sáhtá leat juogalágan stiilaášši mii lea rávesolbmo välljejumi duohken. Jus rávesolbmot dávjá välljejit dáinna lágiin, de sáhtá geavvat nu ahte mánáin gártá nu unnán vásáhus sámegiela sániiguin, ahte sámegiela sáni ii oba ohppojuvvoge. Sámi giellafálaldagaid mihttuhan lea nannet máná giela, maiddái su sátnovuorkká. Danne dákkár giellaseaguheami berre garvit. Oahpaheaddjit ja bargit sáhttet searválaga ohcat sámegiela sániid daidda doahpagaidda maidda geavahit riikkagiela sániid, ja dáinna lágiin viiddidit maiddái iežaset sámegiela geavaheami.

Didolaš giellabargu nannenmodeallas eaktuda ahte oahpaheaddjit ja bargit dihtet makkár giellaoahpalaš bealit leat hearkkit mánáid giela, ja dárbašit liigefuomášumi. Lea maid dehálaš atnit muittus ahte muhtun giellaráhkadusaid riikkagielat dorjot, omd. ahte lea morfologalaš erohus gaskkal vearbaid vássánáiggi ja dálá áiggi. Muhtun giellaráhkadusaid riikkagielat fas eai doarjjo, ja dat gáibidit deattuheami. Jus riikkagielat leat dáro- dahje ruođagiella, dat eai doarjjo erohusa gaskkal nominatiivva ja akkusatiivva, namalassii ahte lea erohus gaskkal “mielki” ja “mielkki”, “čáhci” ja “čázi”. Riikkagielat maid eai doarjjo guvttiidlogu pronomeniid ja veabahámiid (“moai”, “doai”, “soai”). Dalle lea dehálaš giellafálaldagain sihkarastit mánáide doarvái vásáhusaid dákkár ráhkadusaiguin.

Gielladiđolaš bargu nannet gielalaš ráhkadusaid mánáid giela ovddida maid mánáid obbalaš giellaovdáneami. Dat viiddida máná sátnovuorkká ja dat nanne mánáid konteavsttahas giela (giella mii gieđahallá áššiid mat eai leat dás ja dál). Sihke sátnovuorká ja konteavsttahas giella leat dárbašlaččat skuvlaagis go máná dađi mielde galgá oahppagoahit lohka bokte. Gielladiđolaš bargu maid nanne máná muitalandáiddu ja dáiddu ovdanbuktit iežas jurdagiid. Mánát berrejit vásihit mánggabealat giellabirrasa, gos sii ieža maid galget oassálastit ságastallamiin sihke dálá áiggi, vássán áiggi ja boahpte áiggi birra, gos vurdojuvvo ahte sii sihke vástidit ja jerret, guldalit ja muitalit. Mánáidgárdiin berre muitit ahte mánát galggašedje oažžut nu buori vuoddu sámegiela ahte nákejit oahppat sámegiela bokte. Dat mearkaša ahte sii áddejit maiddái dalle go hubmojuvvo áššiid birra mat eai dáhpáhuva dás ja dál, ja ahte máhttet muitalit iežaset jurdagiid birra nu, ahte nubbi olmmoš dan ipmirda.

9.2.2 Movt álggahit gielladiđolaš barggu oamastanmodeallas

Oamastanjoavkku mánáid váhnemiin ii leat ollu sámegielmáhttu, nu ahte jus máná galgá šaddat sámegiela giela, de dáinna ferte mánáidgárda dahje skuvla bargat. Váhnemat leat välljen sámegiela fálaldaga mánáidasaset ja dáinna lágiin čájehit

ahte sii háliidit ahte máná galgá sámegeielagin šaddat. Oamastanjoavkku hárrái lea danin hui dehálaš ahte váhnemiidda čilgejuvvo dárkilit mii lea mánáidgárddi ja skuvlla bargu: jus galgá nagodit hábmet ovttagielat sámegeielat birra, de dat mearkkaša dan ahte mánát eai ieža beasa válljet makkár giela háliidit hupmat mánáidgárddis dahje skuvllas. Rávesolbmuid dehálaš bargun lea baicca stivret mánáid giellageavaheami vai mánát sámástišgohtet. Go váhnemat dihtet makkár giellageavadat mánáidgárddis leat, de sis lea alddiineaset vejolašvuolta ovdal juo árvvoštallat heivego dat sin bearrašii, ja válljet eará fáldadaga jus ii heive. Giellaservošiidda addá diehttevašvuota go sámegeielat mánáidgárde- ja skuvlafáldadagain leat čielga gielalaš mihtut ja bargovuogit, mat eai rievddat váhnenjoavkku molsašuddi vuordámušaid mielde. Lea erenoamáš deaŋalaš ahte sámegeielat fáldadagat nákkejit bisuhit ovttagielatvuota ja čilget váhnemiidda manne dat bissu nu. Bargit fertejit dovdat giellaválljema prinsihpaid dan mađe bures ahte nagodit jeđdet ja doarjut vuorjašuvvan váhnemiid almmá rievdatkeahtá ovttagielatvuota. Bargit eai galgga ráhkadit priváhta šiehtadusaid ovttaskas váhnemiiguin geavahit riikkagiela gaskkohagaid. Váhnemiidda lea dehálaš muitalit movt oamastanmodeallas huksejuvvo mánáide oadjebas biras. Riikkagielat máná boahťa jovkui dakkár dilis, ahte son ii ádde maid bargit hupmet sutnje, muhto bargit gal áddejit maid son hupmá riikkagillii. Bargit čájehit mánái hui konkrehtalaččat, ahte sii áddejit máná, muhto bissot ain sámegeielas mánáin háladetiin. Smávva mánáiguin oadjebasvuolta ii leat dušše gielalaš gulahallama duohken, dat šaddá liegga láhttema ja meannudeami bokte.

Mánáid lea maid dehálaš oahpásmahttit ja searvadahttit ulbmilii. Rávesolbmot fertejit čielgasit hupmat maid vurdet mánás; dáppe mii sámástit. Go lea sániiguin dán čilgen, dalle lea maid dehálaš ahte rávesolbmot daguid bokte duođaštit dán. Jus rávesolmmoš gullá mánáid ságasteame riikkagiela, de ferte juoga ládje dustet dan dili. Jus máná lea reseptiiva sámegeielat de ferte juoga láhkái reageret riikkagiela geavaheapmái. Jus rávesolbmot leat dadjan ahte dáppe mii sámástit, muhto eai daga maidege go mánát hupmet riikkagiela, de dat lea čielga duppalkommunikašuvdna. Dát bokta eahpádusa ja dorvvohisvuota mánáid guovdu, go ii sáhte luohttit dasa maid rávesolbmot dadjet. Árrana mánáidgárddis mánáidgárdejagi 2019/2020 álggahuvvui giellarievदानprošeakta maid Ingrid Kintel jođihii ja mainna duođaid lihkostuvve. Go galge mánáid gulahallangiela rievdadit dárogielas sámegeillii, de atne veahkkin dárogielsonaid. Juohke lanjas ledje alit teippain merken unna sonaža gokko lei lohpi dárustit. Dákkár vuohki vásihuvvui buorren ja ávkkálažžan mánáidgárdebargiide. Dat stivrejedje mánáid giellageavaheami, muhto sonaid bokte addui sadji máná ruovttugillii hui ráddjejuvvon hámis. Jus bargit gulle mánáid dárusteame, de baicca go dan álo cuiggodit, maid bargit vásihedje vuorjamiin, de besse dadjat mánái: “mun gulan ahte dus lea dárbu dárustit. Boađe mu mielde dárogielsonii ja doppe beasat

dárustit.” Diekkár čielga sonat dahke sámásteami hui konkrehtan mánáide, ja váhnemiidda dat dovdui oadjebassan. Dađi mielde go mánát hárvánedje sámástit, de šattai unnit ja unnit dárbu dáidda sonaide. Jus leat mánát geat eai vel máhte sámegiela, de ii sáhte sis gáibidit ahte galget sámástit, go dat ii leat vejolaš mánái. Dakkár dilis fertejit bargit leat dán máná lahkosin ja veahkehit dán máná ja sihkarastit ahte su giellageavaheapmi ii stivreagoađe olles mánájoavkku giellageavaheami, dalle go dát máná lea sámegiela oamasteame.

Mánái ii leat sámásteapmi oahpes dilli, dat lea juoga ođas. Dákkár dilli lea hástaleaddji ja gáibida mánás ollu, nugo juohke rávesolbmossge gii galggašii ođđa giela hupmagoahtit. Jus mánáidgárddis dahje skuvllas leat bargit geat ieža leat leamaš sullasaš dilis, ahte su ruovttugiella ii lean sámegiella, muhto lea sámástišgoahtán easka maŋŋil eallimis, de leat dán olbmo vásáhusat resursan bargui. Dakkár bargi lea leamaš seamma dilis go mánát leat dál. Rávesolmmoš sáhtá mánáiguin hupmat iežas vásáhusaid birra: mánát ja rávesolmmoš besset ovtta hupmat dan birra movt sidjiide lea sámástit, ja rávesolmmoš sáhtá maid čilget movt sutnje dál lea sámástit go lea hárvánan dasa. Go hárvána sámástit, de dat ii leat šat nu gáibideaddji, de beassá čevllohallat. Dainna lágiin de oadjuda mánáid, dat maid máná vásiha ja dovda lea áibbas lunddolaš, ja daidda dovdduide lea maid sadi mánáidgárddis dahje skuvllas. Máná maid oažžu áddejumi ahte dákkár hástaleaddji dilli ii bistte agibeavvi, dát dovddut váidot go olmmoš hárvána sámástit. Dákkár ságastallama bokte máná ii dárbbáš okto dovdduid giedahallat.

Go álggaha barggu oamastanjoavkkus dahje mánájoavkkus, mas riikkagiella lea gulahallangiellan mánáid gaskkas, de ii leat čađahahtti mearridit ahte ihttin galgá sámegiella leat gulahallangiellan juohke áidna dilis ja doaimmas. Dáinna lágiin lea váttis lihkestuvvat. Dakkár bargovuohki, mas buot galgá rievdat ovttatmano, šaddá ilá lossadin bargiide ja mánáide. Lea jierpmálaččat mearridit vassis doaimmaid dahje lanjaid gos buohkat galget sámástit, ja go mánát sámástit dain doaimmain dahje lanjain, de baicca viiddidit sámásteami eará doaimmaide dahje latnjii. Dáinna lágiin sámásteami ráddje čielgasit álggus, ja de viiddida maŋŋel go mánát sámástišgohtet. De rávesolbmot besset hui diđolaččat bargat giellamolsumiin vassis áiggi, ja duođaid bidjat návccaid dasa ahte rievdadit mánáid giellageavaheami. Dákkár bargovugiin rávesolbmot šaddet hui diđolažžan iežaset bargovugiid hárrái. Mánáide šaddá maid vejolaš lihkestuvvat sámástemiin, go galget álggus sámástit ráddjejuvvon bottuin, ja easka go leat hárvánan sámástit ja hálddašit dan, de viiddiduvvo sámásteapmi. Go galgá válljet doaimmaid main álgá molsut giellageavaheami riikkagielas sámegillii, de lea vuogas válljet doaimmaid main eanas sámegielat bargit sáhttet oassálastit. Lea maid vuogas válljet doaimmaid mat mánáid mielas leat suohttasat, dahje doaimmaid mat leat seammaláganat juohke beavvi. Skierre ovdaskuvllas Jielleváris dahke Stina Negga, Gudrun Kuhmunen ja Erika Jannok jagi 2019/2020 oktasaš iđdesborramiid dakkár ovttagielat sámegielat doaimman, mas buohkat galge

sámástit ja mas bargit diđolaččat stivrejdedje mánáid giellageavaheami. Mánngii mánáidgárddis buoremusat lihkostuvvet giellageavahemiin juste borranbottuin, ja Skierris ledje nu vuohkkasit bidjan liige deattu sámegillii jur beivvi álggus, juste vai mánát joatkkášedje sámástemiin go ledje beaivet dainna álgán.

Mánáid berre maid searvadahttit árvvoštallamii: “sámasteimmetgo?”. Dákkár ráddjejuvvon doaimmaid maŋŋel lea maid dehálaš ahte mánát besset mielde árvvoštallamis. Dáinna lágiin beassá rávesolmmoš láidet ja veahkehit mánáid lihkostuvvama guvlui, go mánát eai leat sámástan, ja go leat sámástan, de besset maŋŋil ávvudit lihkostuvvama. Ságastallamiidda gielalaš ulbmiliid, dovdduid ja árvvoštallama birra berre dávjá láchit saji, vai dat álo leat ságastanfáddán mánnájoavkkus. Ná sihkkarastá ahte mánát ožžot oasi diđolaš giellageavadiidda ja leat ieža mielde dahkame sámegiela gulahallangiellan.

Go oamastanjoavkku mánát sámástit, ja atnet sámegiela sihke oahppama ja gulahallama reaidun, de bargagoahtá vuogiiguin mat gullet nannenmodellii. Vaikko mánát dalle sámástitge, de ferte goitge joatkit árvvoštallamiin, vai dakkaviđe fuomáša jus riikkagiella fas vuoitgoahtá saji mánnájoavkkus.

9.2.3 Ságastallanstrategiijat

Ságastallanstrategiijat stivrejit ságastallama giellaválljema, daid bokte bohtet ságasteddjiid sávaldagat ja vuordámušat giellaválljemii ovdan.

Ságastallanstrategiijat stivrejit ná giellaválljema, ja sámi konteavsttas de juogo ávžžuhit geavahit sámegiela dahje garvit sámegielgeavaheami.

Ságastallanstrategiijat juhkkojit guovtti oassái: ovttagielat ságastallanstrategiijat ja guovttegielat ságastallanstrategiijat. Ovttagielat ságastallanstrategiijat váikkuhit dasa ahte rávesolmmoš ja mánná atniba ovttá giela ságasteamis, goappašagat sámasteaba, go fas guovttegielat ságastallanstrategiijat váikkuhit dasa ahte ságastallamis leat anus guokte giela. Dábálaččat rávesolmmoš sámásta ja mánná fas vástida riikkagillii, dahje rávesolmmoš maid molsu giela sámegielas ja geavahišgoahtá riikkagiela. Go Sámis áigu sosialiseret sámi mánáid hupmat sámegiela, de lea dehálaš diđolaččat geavahit ovttagielat ságastallanstrategiijaid. Jus atnit guovttegielat ságastallanstrategiijaid de láchit dili dasa ahte mánát geavahit riikkagiela. Ságastallanstrategiijaid lea lunddolaš diđolaččat atnit oamastanjoavkku mánáid hárrái dan muttus go sii leat oččodan giela doarvái vai nagodit sámástišgoahtit. Lea maid vuogas geavahit nannenjoavkku mánáid hárrái, dalle go dat atnet riikkagiela sániid sámástettiin, dahje jus mánná láve välljet riikkagiela vaikko máhttáge sámegiela. Čuovvovaš tabeallas leat muhtun ovdamearkkat ságastallanstrategiijain. Dat gustojit rávesolbmoo ja máná ságastallamiin iešguđet oktavuodain, eai dušše mánáidgárddiin ja skuvllain. Buot strategiijat eai heive buot oktavuodaide; ee. in ipmir -strategiija ii sáhte geavahit

oamastanmodeallas goittotge ovdal go mánát leat oččodan produktiivvaš sámegeiela.

Ovttagielat ságastallanstrategiijat

- váikkuhit dasa ahte goappašagat, sihke rávesolmmoš ja mánná, sámasteaba

In ipmir -strategiija

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš ille ipmirda.

Árvádallan

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš árvádallá maid mánná lea dadjan. Sáhtá maid veahá boastut árvidit.

Reageren sániiguin

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš dahká sániiguin čielggasin, ahte son vuordá sámeagiela. Dat soaitá leat ee. “Maid?” “Muittátgo man gillii mii dáppe hupmat?” “Dajamat dan sámegillii!”

Reageren geahčastagain

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš buktá geahčastagain ja mimihkain albmosii, ahte juoga ii leamaš sajis.

Veahkehanstrategiija

Rávesolmmoš veahkeha máná sámástišgoahtit nu, ahte álggaha sáni dahje cealkaga álggu sámegillii ja diktá máná joatkit.

Geardduheapmi

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš geardduha dan maid mánná dajai sámegillii. (Dát vuohki lea jur ovttagielat ja guovttegielat strategiijaid gaskkas, vuohki ii váikku bures máná giellaválljemii, dat ii stivre máná sámasteami guvlui, iige dat láže dili riikkagillii ságastit)

Joatkinstrategiija

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš dušše joatká ságastallama ja vástida sámegillii. (Dáinna vugiin rávesolmmoš čájeha mánái ahte “mun sámástan ja don fas dárustat ja dat lea juste nu go galgá”.)

Giellahilgunstrategiija

Go mánná hupmá riikkagiela de rávesolmmoš maid hilgu sámeagiela ja hupmagoahtá riikkagiela son maid. (Mánná lea de atnán ovttagielat ságastallanstrategiija mas riikkagiella lea máná ulbmilgiella, ja ná lea mánná stivren rávesolbmo geavahit riikkagiela.)

Guovttegielat ságastallanstrategiijat

- váikkuhit dasa ahte sihke riikkagiella ja sámeagiella leat anus, dahje dasa ahte riikkagiella šaddá ságastallama gulahallangiellan

Go galgá mánáid giellabirrasa stivret, de lea dehálaš ahte rávesolmmoš lea didolaš ságastallanstrategiijain ja geahččala atnit in ipmir -strategiija dahje

árvádallanstrategiija, ja dáid bokte didolaččat stivret mánáid giellaválljema. Jus rávesolmmoš ii leat didolaš, de sáhtta diehtemeahttunvuodas atnit guovttegielat strategiijaid, dábálaččat joatkinstrategiija. Dat váikkuha dasa ahte mánná oažžu dieđu ahte lea doarvái buorre jus son atná riikkagiela, vaikko ulbmil leage ahte mánát maid galget sámástit, ja rávesolmmoš geahččala máná produktiiva sámegiela vuodá nannet.

Go rávesolmmoš didolaččat atná ovttagielat ságastallanstrategiijaid, de ferte dahkat dán autoritatiiva vuogiin: liekkusvuodá čájehit seammás go geahččala stivret ságastallama giellageavaheami. Rávesolmmoš ii sáhte ovdanbuktit mánnái ahte ii gille mánáin gulahallat go mánná atná riikkagiela, dat lea autoritára vuohki man bokte rávesolmmoš hilgu máná. Autoritatiiva vuogiin rávesolmmoš čájeha mánnái ahte son duodaid dáhttu gulahallat mánáin, seammás go čájeha mánnái ahte dáhttu gulahallat sámegiela bokte. Ovttagielat riikkagielat olbmot atnet álo ovttagielat ságastallanstrategiijaid go ságastit sámegiela mánáiguin.

Sámegiela rávesolmmoš sáhtta dáinna lágiin didolaččat atnit ságastallanstrategiijaid stivret mánáid giellaválljema, vai mánát sámástit eaige ane riikkagiela gulahallamii. Nu go mii leat ovddabealde namuhan, giellabirrasa stivremis lea guovddážis dat, ahte mánnájoavkkus leat doarvái bargiresurssat - ja kánske bargiid lassin vel eará sámegiela doarjjaolbmot. Dan lea hui dehálaš váldit vuhtii sámegiela fáldaga plánedettiin ja lágidettiin.

10 Gievrras giellamodeallaid bargojoavku barggu čoahkkáigeassu

SÁMOS-prošeavtta gievrras giellamodeallaid bargojoavku lea guorahallan dan, movt mánáide ja nuoraide Sámis sáhtta ja galgá fállat mánáidgárde- ja skuvlodoaimmaid gievrras giellamodeallaid bokte. Gievrras giellamodeallat leat Sámis vealtameahttumat, go mánáidgárde- ja skuvlafáldagaid ulbmilin lea, ahte mánát sámástit produktiivvalaččat ja ohppet maiddá čállit sámegillii. Vuosttaš oassi guorahallamis lea lohkanláhkái dokumeanttas “Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat”. Das mii leat ovdanbuktán giellamodeallaid gielladutkiid Colin Baker ja Jon Todal bargguid vuodul, ja evttohan movt daid modeallaid sáhtta ain ovdánahttit ja heivehit sámii diliide. Dokumeanttas bohtet ovdan modeallaid namahusat: **oamastanmodealla ja nannenmodealla**, mat leat gievrras modeallat, ja **goaikkanasmodealla**, mii lea geahnohis modealla. Tabeallahámis leat čájehuvvon iešguđet modeallaide váikkuheaddji fáktorat: geasa dat leat oaivvilduvvon, mii lea daid mihttu, movt modealla ollašuvvá ja mii lea vuorddehahtti boadus. Bargojoavku barggu vuoddu lea leamaš dat, ahte **sámemánáid- ja nuoraid giellafáldagaid**

mihttun ferte leat produktiivvalaš sámegielatvuohta: dakkár gielladilli, ahte mánáin lea njuovžilis sámegiella, sii geavahit giela spontánalaččat iešguđet diliin sihke oahppama ja gulahallama reaidun, ja máhttet áiggi mielde maiddái čállit sámegiela. Dasa lea vejolaš ollet dušše gievrras giellamodeallaid bokte. Dokumeanttas mii leat deattuhan ahte gievrras giellamodeallaid ollašuhttima dáfus hui dehálaččat leat **diđolaš giellageavadat nappo gielladiđolaš plánen ja bargovuogit, mas oassin lea fálaldaga bohtosiid jeavddalaš árvvoštallan ja fálaldagaid organisatoralaš bealit dego bistu, nappo joatkevašvuohta.** Dálá sámegielat fálaldagain dat fáktorat eai dávjá ollašuva. Mii oaidnit ahte dat lea stuorra sivva dasa, ahte sámi mánáidgárddiid ja sámehoahpahusa gielalaš bohtosat eai eisige álo leat dan dásis go sámeservodat dárbbasivččii ja vuorddášii.

Dán nuppi bargodokumeanttas bargojoavku lea guorahallan gievrras giellamodeallaid dárbbu ja ollašuhttima vuđolaččabut ja praktihkalaččat. Duogášoasis leat govvejuvvon sámemánáid dálá gielladilit ja gielalaš dárbbut: manne lea nu dehálaš giddet fuomášumi sámi mánáidgárddiid ja sámehoahpahusa modeallaide ja bargovugiide. Logus “Gievrras giellamodeallaid organisatoralaš bealit” mii leat guorahallan fáktoriid, mat gusket giellafálaldaga lágideapmái, organisatoralaš beliide. Hui dehálaš lea eaiggátrolla dahjege doaimmaid lágideaddji ollislaš ovddasvástádus. Mii deattuhit dan, ahte **sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmat galget plánejuvvot, koordinerejuvvot ja árvvoštallojuvvot institušuvnnalaš ja struktuvrralaš dásis.** Ollislaš ovddasvástádus ii galgga leahkit ovttaskas bargis iige váhnemis, dat galgá leahkit eaiggádis. Organisatoralaš áššin ovdanbuktojuvvot maiddái giellafálaldagaid namahusat ja dat, movt iešguđet giellamodeallat leat kontinuma, man juohke muttus fálaldaga sáhhtá gievruhahttit.

Dán dokumeantta njealját logus čilgejuvvot dat prinsihpat, maid vuodul sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid ferte ollašuhttit. Manne lea nu dehálaš ahte biras ja giellaválljen lea ovttagielat, sámegielat? Movt dasa lea vejolaš ollet mánáiguin ja nuoraiguin? Manne doaimmaid galgá árvvoštallat ja maid das galgá váldit vuhtii? Mii deattuhit ovttagielatvuođa dárbbu: sámemánáide ja -nuoraide ferte fállat nu **ovttagielat, sámegielat birrasa** go vejolaš, rávesolbmot fertejit leat **giellaválljemiin hui systemáhtalaččat**, ja olles sámegielat fálaldaga vealtameahttun eaktu lea **giellabirrasa stivren.** Min váldočuoččuhus lea dat, ahte **mánáid produktiivvalaš sámegiela dáidu eaktuda ovttagielat, sámegielat birrasa.** Ovttagielatvuođa huksen mánggagielat servošis fas eaktuda diđolašvuođa ja návccaid, go riikkagielaid deaddu lea nu garas ja go das ferte dihtoláhkái bargat mánggagielat servošiid dábálaš, árgabeaivválaš giellageavadiid ja norpmaid vuostá.

Dokumeantta viđat logus leat eambo praktihkalaš ávžžuhusat dahje evttohusat gievrras giellamodeallaid, dahjege nannen- ja oamastanmodeallaid ollašuhttima várás. Mii guorahallat dan, movt **soaitá leat dárbbaslaš sirret mánáid iešguđet**

joavkkuide sin gielladuogáža mielde. Dat lea gažaldat, masa laktásit ollu organisatoralaš ja praktihkalaš bealit ja sensitiivvalašvuohta. Mii maiddá i guorahallat sierra vuolleloguin dan, movt galgá álggahit barggu mánáiguin oamastanjoavkkus ja nannenjoavkkus. Loahpas guorahallojuvvojit ságastallanstrategiijat, mat gusket goappáge jovkui. Váldofuomášupmi ságastallanstrategiijaid olis lea dat, ahte **mánáid ja nuoraid giellaválljema lea vejolaš ja dárbbalaš stivret, muhto dat ii leat álki, ja dat gáibida gielladiđolaš strategiijaid.** Daid heiveheamis, dego earáge gievrras giellamodeallaid ollašuhhtimii laktáseaddji beliin, lea vealtameahttun doarjut mánáidgárde- ja skuvlabargiid. Sidjiide ferte fállat jeavddalaš skuvlejumi ja ságastallanarenaid, ja sidjiide ferte láchit dakkár bargodiliid, main sii nagodit buoremus lági mielde sirdit ja nannet sámeielaid.

Mis Sámis lea dán áiggi eambo diehtu giellaoččodeami ja -sirdima birra go goassige ovdal. Danne mis leat buoret vejolašvuođat lihkostuvvat sámeielaid nannemis ja ealáskahttimis go ovddit buolvvain. Birra máilmmi lea čájehuvvon ahte vaikko áitatvuloš eamiálbmot- ja unnitlogugielaid sirdin mánáid produktiivvalaš giellan lea gáibideaddji, dat lea goitge vejolaš jus bargá gievrras giellamodeallaiguin. Gievrras giellamodeallaid bokte mii bajásgeassit boahttevaš sámeielat sohka buolvvaid.

Cuoŋománuš 2022

SáMOS - proševtta gievrras giellamodeallaid bargujoavku